

**PRIORITETI U INTEGRACIJI
PODUZETNIČKOG UČENJA
I PODUZETNIČKE
KLJUČNE KOMPETENCIJE
U OBRAZOVNE SUSTAVE
U BOSNI I HERCEGOVINI
(2021. – 2030.)**

Pripremu ovog dokumenta podržala je Europska trening fondacija

Kratice

APOSO	Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje (BiH)
BiH	Bosna i Hercegovina
DigComp	Europski okvir za digitalnu kompetenciju
EBRD	Europska banka za obnovu i razvoj
EC	Europska komisija
ELES	EU financirani projekt «Poduzetničko učenje u obrazovnim sustavima u BiH, faza II.»
EntreComp	Europski okvir za poduzetničku kompetenciju
ETF	Europska trening fondacija
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
GPRŠ	Godišnji program rada škole
HEA	Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvalitete (BiH)
ICT	Informaciono-komunikacijske tehnologije
IPA	eng. Instruments for Pre-Accession Aid – Instrumenti predpristupne pomoći
KPR	Kontinuirani profesionalni razvoj
ISCED	Međunarodni standard klasifikacije obrazovanja
MCP	Ministarstvo civilnih poslova (BiH)
MSP	Mala i srednja poduzeća
OECD	Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj
PZ	Pedagoški zavod
QA	eng. Quality assurance – Osiguranje kvalitete
RS	Republika Srpska
SBA	eng. Small Business Act – Akt o malom gospodarstvu (EU)
TAIEX	EU instrument za tehničku pomoć i razmjenu informacija
ToT	Trening trenera
VET	eng. Vocational Education and Training – strukovno obrazovanje i obuka
VM	Vijeće ministara (BiH)

Sadržaj

1. UVOD	4
2. KONTEKST EU POLITIKA	5
2.1. Europski okvir za poduzetničku kompetenciju	6
2.2. Poduzetničko učenje	9
3. PREGLED I ANALIZA INVENTURE POSTIGNUĆA	9
4. PRIORITETI.....	12
4.1. Kratkoročni prioriteti (2021. – 2023.)	14
4.2. Srednjoročni prioriteti (2024. – 2026.)	24
4.3. Dugoročni prioriteti (2027. – 2030.)	31
4.4. Neformalno poduzetničko učenje kao potpora MSP	36
5. ZAKLJUČCI I NAREDNI KORACI	37
Bibliografija i reference.....	39
Privitak: Popis članova Fokus skupine	41

1. UVOD

Društvo znanja i četvrta industrijska – digitalna revolucija stavljaju pred obrazovne sustave ozbiljne izazove modernizacije kako bi mogli obrazovati sadašnje i buduće generacije za život i rad u globalnoj ekonomiji. To podrazumijeva razvoj takvih ljudskih potencijala koji će moći održavati i razvijati konkurentsku sposobnost, brzo i efikasno se prilagođavati promjenama uvjeta na tržištima i novim tehnologijama na način koji nije destruktivan za zajednicu i društvo, te ostvarenje temeljnih društvenih ciljeva, kao što su rast produktivnosti, socijalna kohezija, održivi razvoj i demokratski procesi. U obrazovne sustave treba nužno uključiti vještine i kompetencije koje će fokus staviti na veću sposobnost prilagodbe brzo-mijenjajućoj ekonomiji i inkluzivnom društvu.

Kako bi odgovorila ovim izazovima, Europska unija od 2006. godine razvija **ključne kompetencije za cjeloživotno učenje**. One predstavljaju svojevrsnu promjenu obrazovne paradigme koja pomjera fokus obrazovanja prema stjecanju funkcionalnih znanja, interaktivnog korištenja tehnologije, znanja i vještina, sposobnosti komuniciranja s heterogenim skupinama i autonomnim djelovanjem.

Ključne kompetencije su temelj zapošljivosti i fleksibilnosti u globalnoj ekonomiji koje odgovaraju na izazove postmodernog doba u kojem se promjene ubrzavaju, a kompleksnost i međuzavisnost lokalnog i globalnog se povećava.

Prema Europskom referentnom okviru ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje (revidirana verzija, 2018.), **poduzetnička kompetencija** odnosi se na sposobnost djelovanja na temelju mogućnosti i ideja te njihovo pretvaranje u vrijednosti za druge. Temelji se na kreativnosti, kritičkom razmišljanju i rješavanju problema, preuzimanju inicijative i ustrajnosti te sposobnosti suradnje s drugima radi planiranja projekata i upravljanja projektima koji su od kulturne, društvene ili komercijalne vrijednosti. Nešto drugačiji koncept od poduzetničke kompetencije predstavlja **poduzetničko učenje**, koncept obrazovanja i obuke koji podržava poduzetnički način razmišljanja i koji je zasnovan na razvoju pojedinaca, uključujući osnovne principe efektivnosti u svakodnevnom životu, a koji svi vode ka poduzetničkoj pismenosti društva u cjelini. Oba koncepta su komplementarna i međusobno ovisna i ovaj dokument razvija prioritete i za poduzetničku kompetenciju i za poduzetničko učenje u obrazovnim sustavima u Bosni i Hercegovini.

Rad na definiranju prioriteta za integraciju poduzetničkog učenja i poduzetničke ključne kompetencije u obrazovne sustave u BiH zahtijevao je značajne napore kako bi se analizirao dostignuti napredak, mogućnosti i najbolje europske prakse u ovoj oblasti. U tu svrhu, Europska trening fondacija (ETF)¹, u suradnji s Ministarstvom civilnih poslova Bosne i Hercegovine, podržala je 2018. godine Fokus grupu koja je imala zadatak utvrditi kako ostvariti napredak u razvoju poduzetničkih i digitalnih kompetencija. U raspravi širokog spektra sudionika u kojem su sudjelovali: Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine, sve nadležne obrazovne vlasti, pedagoški zavodi, Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje Bosne i Hercegovine, predstavnici obrazovnih institucija i nastavnika, izrađen je policy dokument *Prioriteti u integraciji poduzetničke i digitalne ključne kompetencije u obrazovne sustave u BiH (2019. – 2030.)*.

Dokument je poslužio kao osnova za izradu ovih Prioriteta za integraciju poduzetničkog učenja i poduzetničke ključne kompetencije u obrazovne sustave u BiH (2021. – 2030.), koji su također izrađeni uz potporu ETF *Strateškog projekta o poduzetništvu i poduzetničkim vještinama za potporu Bosni i Hercegovini u definiranju sljedećih koraka za promicanje ključnih kompetencija (poduzetnička i*

¹ Europska trening fondacija je specijalizirana agencija Europske unije sa sjedištem u Torinu u Italiji. ETF pruža savjete i pomoć Europskoj komisiji za 29 partnerskih zemalja na temu reformi razvoja politika ljudskog kapitala pod okriljem instrumenata za vanjske odnose Europske unije. ETF pomaže zemljama u tranziciji i razvoju da iskoriste vlastiti potencijal ljudskog kapitala putem reforme sustava obrazovanja, obuke i tržišta rada u kontekstu politika vanjskih odnosa EU-a.

digitalna).Projekt je realizirala ETF u suradnji s Ministarstvom civilnih poslova BiH i nadležnim obrazovnim vlastima u Bosni i Hercegovini u razdoblju veljača 2018. godine – rujan 2019. godine.

Cilj dokumenta je usuglasiti prioritete i iduće korake u razvoju poduzetničkog učenja i poduzetničke kompetencije sukladno relevantnim ključnim EU politikama definiranim u Europskom okviru za poduzetničku kompetenciju (EntreComp) [1]. Aktivnosti na izradi dokumenta realizirane su uz uključenost kreatora obrazovnih politika i obrazovnih stručnjaka – predstavnika nadležnih ministarstava, pedagoških zavoda, obrazovnih ustanova, i nastavnika.

Dokument daje pregled relevantnih EU politika koje predstavljaju temelju za utvrđivanje relevantnih ishoda učenja i modernizaciju nastavnih planova i programa u Bosni i Hercegovini, pregled do sada poduzetih aktivnosti na razvoju poduzetničkog učenja integraciji poduzetničke kompetencije u obrazovne sustave u BiH, te popis kratkoročnih, srednjoročnih i dugoročnih prioriteta. Uz svaki od prioriteta razvijena je i lista mogućih aktivnosti, čijim bi se provođenjem ostvarila svrha ovoga dokumenta – puna integracija poduzetničkog učenja i poduzetničke kompetencije u obrazovne sustave u BiH.

U tom smislu, ovi Prioriteti u integraciji poduzetničkog učenja i poduzetničke ključne kompetencije u obrazovne sustave u Bosni i Hercegovini su namijenjeni nadležnim obrazovnim vlastima i ostalim partnerima sektora obrazovanja i obuke u BiH za korištenje prilikom izrada vlastitih akcijskih planova. Pristup ključnim kompetencijama je integralan, te se u kontekstu cjeloživotnog učenja odnosi na sve oblike učenja – formalno, neformalno i informalno, kao i na sve razine formalnog obrazovanja – predškolsko, osnovno, srednje i visoko, te obrazovanje odraslih.

2. KONTEKST EU POLITIKA

Početak milenija Europska unija je usvojila Lisabonsku strategiju (2000) [2], kako bi uspostavila neophodne uvjete povećanja konkurentnosti i ekonomskog rasta kroz stvaranje više i boljih poslova u konkretnom okruženju ostalih regija, te uvjetima sve ubrzanijeg tehnološkog razvoja. Ovaj proces je, među ostalim, otvorio pitanja povezivanja obrazovanja, istraživanja i tržišta rada, cjeloživotnog učenja i razvoja ljudskog kapitala, tako da obrazovne politike u tom kontekstu bivaju sve više u fokusu EU. Taj trend se posebno nastavio u drugom strateškom desetogodišnjem razdoblju 2010. – 2020. godina definiranom EU strategijom Europa 2020 – Strategija za pametan, održiv i inkluzivni rast (2010.) [3], a nedvojbeno će biti i u fokusu iduće desetogodišnje strategije EU, koja će postaviti ciljeve za 2030. godinu.

Generalne EU desetogodišnje strategije razrađuju se kroz radne programe koji čine sektorske strateške okvire. U aktualnom strateškom okviru EU suradnje u oblasti obrazovanja i obuke ET 2020 [4] identificirana su četiri ključna strateška cilja: (1) stvaranje cjeloživotnog učenja i mobilnosti; (2) poboljšanje kvalitete i učinkovitosti obrazovanja i obuke; (3) promicanje jednakosti, socijalne kohezije i aktivnog građanstva; i (4) jačanje kreativnosti i inovativnosti, uključujući poduzetništvo, na svim razinama obrazovanja i obuke. Definirani desetogodišnji ciljevi osnova su za izradu EU politika u oblasti obrazovanja i obuke. Brojni dokumenti Europske komisije, te Vijeća Europske unije i Europskog parlamenta potiču države članice, kao i one koje to žele postati, na unaprjeđivanje obrazovanja povećavajući njegovu relevantnost za zapošljavanje i razvoj pojedinaca.

Poduzetnička kompetencija je postala dio EU okvira obrazovnih politika 2006. godine donošenjem Europskog referentnog okvira ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje [5]. Referentni okvir pokrenuo je obrazovne reforme u europskim državama kako bi se obrazovanje i cjeloživotno učenje fokusiralo na razvoj kompetencija potrebnih za život i rad u 21. stoljeću. EU referentni okvir je identificirao osam ključnih kompetencija, koje su kombinacija znanja, vještina i stavova, za obrazovanje svih pojedinaca s ciljem profesionalnog razvoja, aktivnog učešća u ekonomiji, socijalne inkluzije i zapošljavanja. Ključne kompetencije predstavljaju okosnicu i temelj ideje o učenju tijekom cijelog i

postavljaju se u prvi plan na svim razinama obrazovanja. Zbog toga su one bitne za svaki obrazovni sustav.

Posvećenost EU politika ključnim kompetencijama dodatno je potvrđeno u svibnju 2018. godine kada je usvojen Revidirani okvir ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje [6]. Novi okvir nastao je nakon evaluacije dvanaestogodišnje provedbe politika ključnih kompetencija. On, među ostalim, posebno ističe značaj razvijenog Europskog okvira za poduzetničku kompetenciju (EntreComp).

Poduzetničko učenje i poduzetnička kompetencija su posebno istaknuti i Aktom o malom gospodarstvu (Small Business Act – SBA) za Europu (2008) [7], koji uspostavlja sveobuhvatni okvir politika podrške malim i srednjim poduzećima (MSP) koje države članice, kandidati i potencijalni kandidati za članstvo trebaju donositi i razvijati kako bi se pospješio rast i razvoj MSP, jačala ekonomija i povećavala zapošljivost. SBA uključuje odredbe za razvijanje kompetencija i vještina. BiH prolazi redovitu procjenu SBA kako bi se odredio napredak u tim područjima. Interes EU politika za ključnim kompetencijama imao je poseban fokus na razvoj poduzetničke ključne kompetencije. To je posebno istaknuto u EU Novom programu vještina (New Skills Agenda) (2016) [8] i EU srednjoročnim prioritetima u području strukovnog obrazovanja i obuke 2015. – 2020. (Zaključci iz Rige) [9].

Ova se pitanja ističu i u strategiji Jugoistočne Europe 2020 i Akcijskom planu regionalnog ekonomskog područje jugoistočne Europe, koji posebnu pažnju posvećuje promicanju poduzetništva. Sastanak Pododbora između Bosne i Hercegovine i Europske komisije održan 30.1.2018. godine istaknuo je važnost ključnih kompetencija, uključujući poduzetničku kompetenciju, kao sve značajnije kompetencije u kontekstu ishoda obrazovanja i obuke. Zbog toga je razvoj prioriteta u integraciji poduzetničke kompetencije od važnosti za integracije BiH u EU. Mišljenjem Europske komisije o zahtjevu BiH za članstvo u Europskoj uniji od 29.5.2019. godine konstatirano je da „kvaliteta obrazovanja nije odgovarajuća“. Nedvojbeno je činjenica da razvijanje ključnih kompetencija i njihova integracija u sve razine obrazovanja značajno doprinosi kvaliteti obrazovanja, posebno povećanju relevantnosti obrazovanja za zapošljavanje. To je i ključni razlog za poticanje aktivnosti na svim razinama.

Konačno, u povratnoj informaciji Bosni i Hercegovini o Programu ekonomskih reformi 2018. godine, Europska komisija je savjetovala da "razvoj poduzetničkih vještina treba jačati, posebno za mlade ljude, kako bi se poboljšala njihova zapošljivost i konkurentnost na tržištu rada".

2.1. Europski okvir za poduzetničku kompetenciju

Razvoj poduzetničkih kapaciteta građana i organizacija je jedan od ključnih ciljeva politike za članice EU. EntreComp predlaže jedinstvenu definicija poduzetništva kao kompetencije, s ciljem razvijanja svijesti onih koji uče i povezivanja svijeta obrazovanja i svijeta rada. EntreComp je postao referentni dokument za inicijative čiji je cilj razvijati poduzetnički kapacitet europskih građana. Sastoji se od 3 međusobno povezane oblasti kompetencija: 'Ideje i prilike', 'Resursi' i 'Djelovanje'. Svaku od ovih oblasti čini 5 kompetencija, koje zajedno čine sastavni dio poduzetništva kao kompetencije:

	Kompetencije	Savjeti	Deskriptori
1. Ideje i prilike	1.1. Prepoznavanje prilika	Koristite svoju maštu i vještine da biste otkrili prilike za stvaranje vrijednosti	<ul style="list-style-type: none"> • Identificirati i iskoristiti mogućnosti za stvaranje vrijednosti istražujući društveno, kulturno i ekonomsko okruženje • Identificirati potrebe i izazove • Uspostaviti nove veze i prikupiti raštrkane elemente okoline kako bi se omogućilo stvaranje nove vrijednosti
	1.2. Kreativnost	Razvijajte kreativne i korisne ideje	<ul style="list-style-type: none"> • Razviti ideje i iskoristiti mogućnosti za stvaranje nove vrijednosti, pronaći bolja rješenja za postojeće i nove izazove • Istražiti i primijeniti inovativne pristupe • Kombinirati znanje i resurse radi postizanja što boljih ishoda

	1.3. Vizija	Radite na ostvarenju svoje vizije	<ul style="list-style-type: none"> • Pretpostaviti kako će izgledati budućnost • Osmisliti kako da viziju pretvorite u realnu ideju • Napraviti scenarije budućih aktivnosti
	1.4. Vrednovanje ideja	Na najbolji način iskoristite ideje i ponuđene prilike	<ul style="list-style-type: none"> • Procijeniti o kojoj je vrijednosti riječ sa društvenog, kulturnog i ekonomskog aspekta • Prepoznati potencijal koji ideja ima za stvaranje nove vrijednosti i identificirati odgovarajuće načine na koje ćete taj potencijal najbolje iskoristiti
	1.5. Etika i održivi razvoj	Procijenite posljedice i utjecaj ideja, prilika i aktivnosti	<ul style="list-style-type: none"> • Procijeniti posljedice ideje koja donosi vrijednost i utjecaj poduzetničkog djelovanja na zajednicu, tržište, društvo i okoliš • Razmisliti o tome kako su odabrani održivi dugoročni društveni, kulturni i ekonomski ciljevi • Raditi odgovorno

Kompetencije		Savjeti	Deskriptori
2. Resursi	2.1. Samosvijest i osobna efikasnost	Vjerujte u sebe i stalno se usavršavajte	<ul style="list-style-type: none"> • Razmisliti o potrebama, kratkoročnim, srednjoročnim i dugoročnim planovima • Identificirati i procijeniti individualni i grupni rad i njihove prednosti i nedostatke • Vjerovati u sposobnost da utječete na tok događaja, usprkos nedoumicama, preprekama i privremenim neuspjesima
	2.2. Motivacija i istrajnost	Fokusirajte se na cilj i ne odustajte	<ul style="list-style-type: none"> • Budite odlučni da ideje pretvorite u djela • Budite strpljivi u nastojanjima da ostvarite dugoročne ciljeve, bilo da su individualni ili grupni • Budite spremni na pritiske, poteškoće i privremene neuspjehe
	2.3. Pokretanje resursa	Sakupite i upravljajte resursima koji su vam potrebni	<ul style="list-style-type: none"> • Upravljati materijalnim, nematerijalnim i digitalnim resursima potrebnim da biste ideje pretvorili u djelo • Iskoristiti ograničene resurse na najbolji mogući način • Usvojiti neophodne kompetencije, u bilo kojoj fazi, uključujući tehničke, pravne, poreske i digitalne kompetencije
	2.4. Financijska i ekonomska pismenost	Razvijajte financijska i ekonomska znanja i vještine	<ul style="list-style-type: none"> • Napraviti troškove pretvaranja ideje u aktivnost • Planirati, primijeniti i evaluirati financijske odluke u vremenskim intervalima • Upravljati financijama kako bi aktivnost koja stvara vrijednost mogla trajati duže
	2.5. Angažiranje drugih sudionika	Inspirirajte, motivirajte i uključite druge	<ul style="list-style-type: none"> • Motivirati i uključiti relevantne sudionike u procesu • Osigurati potporu potrebnu za postizanje ishoda • Pokazati vještine komunikacije, uvjeravanja, pregovaranja i rukovođenja

Kompetencije		Savjeti	Deskriptori
3. Djelovanje	3.1. Preuzimanje inicijative	Samo naprijed!	<ul style="list-style-type: none"> • Inicirati procese u kojima nastaju nove vrijednosti • Suočiti se s izazovima • Raditi samostalno na postizanju ciljeva i planirati zadatke
	3.2. Planiranje i upravljanje	Definirajte prioritete, organizirajte, pratite	<ul style="list-style-type: none"> • Postaviti dugoročne, srednjoročne i kratkoročne ciljeve • Definirati prioritete i akcione planove • Prilagoditi se nepredviđenim promjenama
	3.3. Rješavanje nejasnih i rizičnih situacija	Donosite odluke koje će riješiti nejasne i rizične situacije	<ul style="list-style-type: none"> • Donijeti odluku kada je rezultat te odluke neizvjestan, kada su informacije djelomične ili dvosmislene, ili kada postoji rizik od neželjenih ishoda • U proces kreiranja vrijednosti uključiti strukturiran način testiranja ideje i prototipova od samog početka kako biste umanjili rizik od neuspjeha • Rješavati dinamične situacije efikasno i fleksibilno

	3.4. Rad sa drugima	Udružite se, surađujete, umrežite se	<ul style="list-style-type: none"> • Suradivati sa drugima kako bi se ideje pretočile u aktivnosti • Stvarati mreže • Rješavati konflikte i suočiti se s konkurencijom na pozitivan način kada je to potrebno
	3.5. Učenje putem iskustva	Učite kroz praksu	<ul style="list-style-type: none"> • Koristiti svaku inicijativu za stvaranje vrijednosti kao mogućnost za učenje • Učiti od drugih, uključujući mentore i vršnjake • Promisliti i naučiti iz uspješnih situacija i pogrešaka (svojih i tuđih)

Za svaku od ovih 15 kompetencija, EnterComp okvir razvija ishode učenja na 8 razina (u osnovi, prema Bloomovoj taksonomiji) i daje sveobuhvatnu listu od 442 ishoda učenja. Okvir nije obvezujući, već daje referencu obrazovnim vlastima i školama za tretiranje poduzetničke kompetencije unutar vlastitog okruženja. On je zbog toga izuzetno podesan kao osnova za razvijanje nastavnog plana i programa i aktivnosti učenja koje razvijaju poduzetništvo kao kompetenciju. Isto tako, može se koristiti za definiranje parametara kako bi se procijenile poduzetničke kompetencije učenika i građana.

2.2. Poduzetničko učenje

Važnost poduzetničkog učenja za potporu zapošljivosti, samozapošljavanju kao i pokretanju malih poduzeća prepoznata je u brojnim politikama EU-a. Dokument o EU politici Poticanje poduzetničkog razmišljanja kroz obrazovanje i učenje (2006) [10] formulirao je sustavske pristupe poduzetničkom učenju, kako bi se poboljšala uloga obrazovanja u stvaranju poduzetničke kulture u europskim društvima. Dokument daje preporuke za stvaranje skladnih okvira u državama članicama, za potporu školama i nastavnicima, ali i uključivanje vanjskih aktera i poduzeća. Posebne preporuke date su visokoškolskim ustanovama da integriraju poduzetništvo kroz različite predmete i kursove, posebno na i tehničkim i prirodno matematičkim fakultetima, ali i vlastima država članica EU da podrže obuku za sveučilišne nastavnike, te da razviju mreže za razmjenu dobrih praksi i poticanja mobilnosti nastavnika između sveučilišta i poslovnog svijeta, uključujući uključivanje poslovnih ljudi u nastavu.

Dokument Preispitivanje obrazovanja: Investiranje u vještine za bolje socioekonomske rezultate (2012) [11] identificirao je ključne akcije za započinjanje ambicioznih reformi koje zahtijevaju snažne zajedničke napore i EU-a i država članica. Predviđene su akcije poduzetničkog učenja koje uključuju: objavljivanje smjernica o politici poduzetničkog učenja kojim će se uspostaviti okvir za smjernice za obrazovne institucije i razvoj alata za praćenje napretka i stjecanje poduzetničkih kompetencija.

Osim već navedenih politika i aktivnosti poduzetničkog učenja u okviru SBA, u Akcijskom planu Poduzetništvo 2020 (2013.) [12] predstavljen je koherentni okvir za poduzetničko učenje koji identificira tri područja za neposrednu intervenciju. Jedno od tri područja je poduzetničko učenje i osposobljavanje za potporu rastu i stvaranju poslovanja. Posebno je naglašeno da će mladi ljudi s poduzetničkim obrazovanjem vjerojatno osnivati vlastite tvrtke. Do 20% učenika koji u srednjim školama sudjeluju u programu mini poduzeća, kasnije će pokrenuti vlastitu tvrtku. To je čak pet puta više nego u općoj populaciji. Poduzeća koja su započeli ti studenti također su ambicioznija.

To je bio razlog što sve inicijative EU posvećuju posebnu pozornost „učenju kroz rad i praksu“ i posebnu preporuku EU-a za omogućavanje učenicima i studentima konkretnog poduzetničkog iskustva prije napuštanja obaveznog obrazovanja. Osim uspostave okvira politika, EU također podržava obrazovne i druge institucije u državama članicama i drugdje u provedbi aktivnosti poduzetničkog učenja odgovarajućim proračunima u okviru programa Erasmus + (pod nadzorom Generalne uprave EU-a za obrazovanje i kulturu), strukturnih i investicijskih fondova i posebno kroz program COSME .

3. PREGLED I ANALIZA INVENTURE POSTIGNUĆA

Bosna i Hercegovina, kao potencijalni kandidat za pristupanje EU², je prihvatila koncept cjeloživotnog učenja utemeljenih na razvijanju ključnih kompetencija. Nakon provedenog istraživanja [13], Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje BiH identificirala je deset ključnih kompetencija za BiH koje se trebaju razvijati kroz sve razrede i nastavne predmete u osnovnoj i srednjoj školi, dodajući još dvije na osam razvijenih kroz Europski referentni okvir (kreativno-produktivna i tjelesno-zdravstvena kompetencija). Na temelju ključnih kompetencija, analiza postojećih nastavnih planova i programa u BiH, kao i analiza nastavnih planova i programa u zemljama regije, EU i šire, Agencija je u bliskoj suradnji s nadležnim obrazovnim vlastima razvila Zajedničku jezgru nastavnih planova i programa definiranu na ishodima učenja [14], koja se sastoji od osam obrazovnih područja: jezično-

² Zahtjev za kandidatski status u EU BiH je podnijela 15.2.2016. godine i zaprimila je mišljenje Europske komisije o aplikaciji u svibnju 2019. godine.

komunikacijskog, matematičkog, prirodoslovnog, društveno-humanističkog, područja tehnike i informacijskih tehnologija, umjetničkog, tjelesnog i zdravstvenog područja, te kroskurikularno i međupredmetno područje. Primijenjena je jedinstvena metodologija koja podrazumijeva određivanje oblasti, komponenti, ishoda učenja i pokazatelja koji se prožimaju određenim ključnim kompetencijama (označenim u dokumentima različitim bojama) što ovisi od specifičnosti odgojno-obrazovnog područja i nastavnih predmeta unutar određenoga područja. Pokazatelji su određeni sukladno razvojnom uzrastu djeteta na kraju ranoga odgoja i obrazovanja (kraj treće godine), na kraju predškolskoga odgoja i obrazovanja (uzrast od 5/6 godina), na kraju trećega razreda (uzrast od 8/9 godina), na kraju šestoga razreda (uzrast od 11/12 godina), na kraju devetogodišnjega odgoja i obrazovanja (uzrast od 14/15 godina) i na kraju srednjoškolskoga odgoja i obrazovanja (uzrast od 18/19 godina). Kroz sve dokumente u definiranim pokazateljima prožima se poduzetnička kompetencija. Poseban naglasak na poduzetničku kompetenciju je u dokumentu Zajedničke jezgre nastavnih planova i programa definirane na ishodima učenja za kroskurikularno i međupredmetno područje [15], koji ima komponentu poduzetništvo, za koju su definirani ishodi učenja s pripadajućim pokazateljima za određeni uzrast.

Značajan napredak je postignut u razvoju poduzetničkog učenja i integraciji poduzetničke kompetencije. Tomu je posebno doprinijela „Strategija učenja o poduzetništvu u obrazovnim sustavima u Bosni i Hercegovini za razdoblje 2012. – 2015. s akcijskim planom“ („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 31/12) [16], pripremljena u okviru EU projekta IPA 2007 „Poduzetničko učenje u obrazovnim sustavima u BiH“. Strategija je obuhvatila sve razine formalnog obrazovanja – osnovno, srednje i visoko, kao i neformalno obrazovanje. Njome je utvrđeno šest strateških prioriteta:

- i. Uspostava partnerstava za poduzetničko učenje;
- ii. Podizanje svijesti o poduzetničkom učenju na svim razinama;
- iii. Promocija poduzetničkog učenju u osnovnom i srednjem obrazovanju (formalno obrazovanje – pristup baziran na ključnoj kompetenciji);
- iv. Promocija poduzetničkog učenja u visokom obrazovanju;
- v. Promocija poduzetničkog učenja u obrazovanju odraslih i neformalnom obrazovanju;
- vi. Provedba i monitoring strategije.

Regionalni centar za razvoj poduzetničkog učenja zemalja jugoistočne Europe (SEECEL), financiran EU sredstvima, imao je aktivnosti od 2009. do 2018. godine među ostalim i u BiH, radeći s 8 osnovnih i 4 srednje pilot škole, te s tri sveučilišta. Koncepti razvijeni kroz ovu regionalnu inicijativu prihvaćeni su od strane nadležnih obrazovnih vlasti u BiH.

Potporu provedbi Strategije posebice je dao EU financirani projekt „Poduzetničko učenje u obrazovnim sustavima u BiH“, faza II, u okviru kojeg su razvijeni Programi za integraciju poduzetničke ključne kompetencije u formalno obrazovanje na ISCED razinama 2 i 3 sa smjernicama za primjenu programa i za razvoj školskih partnerstava [17]. Metodologija primjene programa uspješno je uvedena i testirana u 22 škole, a metodologija školskih partnerstava uspostavljena smjernicama je testirana u 21 školi u BiH, tako da je poduzetnička kompetencija uvedena ukupno u 42 škole. Fokus implementacije je bio na podizanju ljudskih kapaciteta, te su ojačani mehanizmi za izgradnju kapaciteta svih pedagoških zavoda u BiH i ministarstava obrazovanja: svi savjetnici (117) u pedagoškim zavodima su osposobljeni za diseminaciju programa kroz obuku nastavnika i praćenje integriranosti poduzetničke ključne kompetencije u školama na svom području. Ukupno 483 nastavnika iz 86 osnovnih i srednjih škola (što predstavlja 9,36% od svih škola u BiH) su obučeni o tome kako integrirati poduzetničku ključnu kompetenciju u nastavu i učenje [18]. Osim ovih aktivnosti koje su se uglavnom odnosile na pristup poduzetničkim kompetencijama, poduzete su i razne aktivnosti vezane uz poduzetničko učenje. Partnerstva politika za poduzetničko učenje su kreirana u kantonima, Brčko distriktu BiH i entitetima. Urađeni su i akcijski planovi za razvoj cjeloživotnog poduzetničkog učenja za razdoblje 2015. - 2018., a napredak je također postignut u oblasti neformalnog poduzetničkog učenja: sveobuhvatno izvješće o analizama potreba za obukama (TNA) među malim i srednjim poduzećima su izrađeni za 2015. godinu za četiri ekonomska sektora.

Entiteti, kantoni i Distrikt su poduzetničko učenje i poduzetničku kompetenciju posebno istaknuli u svojim strateškim dokumentima, prema nadležnostima i odgovornostima za obrazovanje i potporu malim i srednjim poduzećima. U Republici Srpskoj je poduzetničko učenje jedan od prožimajućih ciljeva u Strategiji razvoja obrazovanja za razdoblje 2016. – 2021. godina [19]. Osim toga, zbog značajnog broja samozaposlenih u Bosni i Hercegovini (prema Anketi o radnoj snazi 2018. godine koju provodi Agencija za statistiku BiH [20] 17,1% svih zaposlenika 2018 u BiH su samostalno zaposleni, dok je u 2016. godini udio samozaposlenih u ukupnoj zaposlenosti u BiH iznosio 21,1%), više bi se pozornosti moglo posvetiti promicanju poduzetništva u strategijama zapošljavanja. To bi također trebalo uključivati pristup obukama o poduzetništvu za osobe s posebnim potrebama.

Provedba Strategije učenja o poduzetništvu u obrazovnim sustavima u Bosni i Hercegovini za razdoblje 2012. – 2015. s akcijskim planom je evaluirana, i Vijeće ministara BiH je u oktobru 2016. godine usvojilo zaključke kojim konstatira da je načinjen napredak u integraciji poduzetništva u obrazovne sustave BiH, ali da su potrebni daljnji koraci na unaprjeđenju obrazovanja u tom smislu. Evaluacijom Strategije konstatirano je da su utvrđeni strateški prioriteti i nadalje relevantni.

Napredak u razvoj poduzetničkog učenja i integraciji poduzetničke kompetencije vidljiv je i iz SBA procjena , gdje je u svakom od četiri ciklusa eksternog ocjenjivanja BiH napredovala:

SBA principi:	2009.	2012.	2015.	2018.
Princip 1 – formalno poduzetničko učenje	1,75	1,50	2,16	3,2
Princip 8a – neformalno poduzetničko učenje	1,75	2,31	2,83	2,70

Prilikom posljednjeg ciklusa procjene SBA (2018.) prikupljeni su podaci o značajnom broju inicijativa poduzetničkog učenja za samozapošljavanje, koje su bile organizirane na različitim razinama (općinske, kantonalne i javne službe za zapošljavanje entiteta, kroz tijela nadležna za potporu malim i srednjim poduzećima, ali i kroz inicijative privatnih firmi, donatora i nevladinih organizacija). Start-up eko sustav posebno je razvijen u ICT sektoru, te on sadrži i snažne komponente različitih poduzetničkih treninga. Iako se vrlo često javni resursi koriste za potporu takvim inicijativama (aktivne mjere zapošljavanja, poticaji, potpore tvrtkama i nevladinim organizacijama), aktivnosti se ne bilježe u potpunosti i očigledan je nedostatak koordinacije sa sektorom obrazovanja (koji je u potpunosti nadležno za formalno i neformalno obrazovanje odraslih). Osim toga, razmjena informacija na različitim razinama radi boljeg planiranja politika još uvijek nije u potpunosti u uspostavljenosti.

Iz ovih kratkih pregleda inventure stanja u integraciji poduzetničke kompetencije u BiH, jasno je da su potrebni dodatni napor u budućem razdoblju. Analiza stanja predstavljena je u sljedećoj **SWOT matrici**:

S (snage)	W (slabosti)
<ul style="list-style-type: none"> • Postoji nastavno osoblje • Postoji strateška predanost razvoju poduzetničke kompetencije • Postoji Program za integraciju poduzetničke ključne kompetencije u učenju (ISCED razinama 2 i 3) i program obuke • Poduzetnička kompetencija je dijelom Zajedničke jezgre nastavnih planova i programa definirane na ishodima učenja • Interesi i motivacija učenika i studenata su visoki • Postoji mnogo primjera dobre prakse (<i>ad-hock</i> inicijative) 	<ul style="list-style-type: none"> • Nastavno osoblje nije osposobljeno za ključne kompetencije • Ne postoji sustav kontinuiranog profesionalnog razvoja nastavnika • Teškoće u provedbi strategija obrazovanja • Svijest o važnosti poduzetničke ključne kompetencije unutar kreatora politike i obrazovnih stručnjaka je niska • Ministarstva i pedagoški zavodi nemaju dovoljno osoblja • Niska razina sposobnosti prikupljanja sredstava unutar kreatora politike i ravnatelja škola • Ključne kompetencije nisu dio nastavnog plana i programa visokog obrazovanja • Ne postoji sustav pedagoške potpore (obuke) nastavnicima u visokom obrazovanju • Nedovoljna opremljenost škola

	<ul style="list-style-type: none"> • Nedovoljna suradnja između odgojno-obrazovnih ustanova, privrede i zavoda za zapošljavanje • Nepostojanje baze podataka o primjerima dobre prakse uvođenja/jačanja poduzetničke ključne kompetencije, o stručnom usavršavanju nastavnika i drugih podataka koji se odnose na poduzetničku ključnu kompetenciju, a u cilju praćenja napretka i poduzimanja narednih koraka.
O (prilike)	T (prijetnje)
<ul style="list-style-type: none"> • Važnost poduzetničke kompetencije za gradnju robusnije ekonomije s malim i srednjim poduzećima koja se natječu u regiji i eventualno na jedinstvenom tržištu EU • EU fondovi i spremnost EU da podrži razvoj ključnih kompetencija • Potpora mobilnosti studenata i nastavnika – mobilnost može doprinijeti razvoju ključnih kompetencija • Potpora za pokretanje biznisa • Umrežavanje škola, obrazovnih vlasti, pedagoških zavoda itd. • Postojanje zainteresiranosti za poduzetničkim učenjem 	<ul style="list-style-type: none"> • Financijski izvori su nedovoljni • Škole imaju ograničenu autonomiju

Zaključno, analiza ishoda učenja koji se odnose na poduzetničku kompetenciju u postojećim dokumentima u Bosni i Hercegovini, prvenstveno programima za integraciju poduzetničke ključne kompetencije u školsko učenje na ISCED razinama 2 i 3 i Zajedničkoj jezgri nastavnih planova i programa pokazuje visok stupanj usuglašenosti s EntreComp-om. Naravno, postojeće dokumente, kao i buduće, je potrebno uskladiti s najnovijim EU politikama, a fokus treba biti na testiranju modela, monitoringu i evaluaciji, te napretku koji će voditi do integriranosti na razini sustava. Zbog toga bi inicijative u sljedećim koracima trebale biti utemeljene na već postignutim rezultatima i kapacitetima. Konkretno, naponi pokrenuti kroz ranije IPA projekte (ELES i SEECCEL), gdje su razvijeni protokoli za razvoj poduzetničke kompetencije, trebaju se ojačati i nastaviti. Osim toga, potrebno je dodatno osnažiti suradnju, konzultacija i koordinacije sektora obrazovanja i zapošljavanje, te potpore MSP, kao i razmjene informacija na različitim razinama.

4. PRIORITETI

Osnovna ideja identifikacije i razvijanja prioriteta je da do 2030. godine bude postignuta **puna integracija poduzetničkog učenja i poduzetničke kompetencije u obrazovne sustave u Bosni i Hercegovini, s posebnim osvrtom na EU EntreComp okvir**. Ključne kompetencije su definirane kao cjeloživotne, pa prioriteti prate sve razine formalnog obrazovanja (osnovno, srednje, visoko), uključujući i obrazovanje odraslih.

Budući da su integracija poduzetničkog učenja i poduzetničke kompetencije u obrazovne sustave međusobno povezane i međusobno ovisne, vrlo često se baziraju na različitim zajedničkim aktivnostima (kao što su obuke, promocije itd.), one su razvijene i prezentirane zajedno. Općenito govoreći, poduzetničko učenje više je povezano sa strukovnim obrazovanjem i obukom, visokim obrazovanjem i posebno neformalnim učenjem, gdje će se zahtijevati više pažnje stjecanju poduzetničkih vještina - u osnovi ranih poslovnih vještina za učenike, studente i polaznike, dok je poduzetnička kompetencija

povezana sa svim obrazovnim razinama i svim načinima učenja. Ipak, za očekivati je veća posvećenost poduzetničkoj kompetenciji u nižim razinama obrazovanja (predškolsko, osnovno, opće srednje), budući da cjelokupni koncept svih ključnih kompetencija ima poseban fokus na tim obrazovnim razinama. To naravno ne isključuje posvećenost ključnim kompetencijama i na ostalim obrazovnim razinama (srednje strukovno obrazovanje i obuka, visoko obrazovanje, obrazovanje odraslih).

Prioriteti su razvijeni na temelju planiranja, pregleda i analize postojećeg stanja, te su predstavljeni kao kratkoročni, srednjoročni i dugoročni (prioriteti prate cikluse SBA pregleda). Kratkoročni prioriteti razvijeni su za razdoblje od 2021. do 2023. godine. Srednjoročni prioriteti razvijeni su za razdoblje 2024. – 2026. godina, a dugoročni od 2027. do 2030. godine. Kratkoročni prioriteti su razvijeni detaljno, a kako se rok planiranja udaljava, tako se i općenitost prioriteta povećava. Metodološki, nakon svakog od ova tri razdoblja bi trebalo obaviti evaluaciju postignutih aktivnosti kako bi se procijenio učinak provedenih aktivnosti, te uspostavio sustav planiranja na bazi ovdje iznesenih prioriteta.

Uz svaki prioritet razvijene/definirane su aktivnosti, odgovorne institucije za njihovu realizaciju, ili za koordinaciju realizacije aktivnosti, indikatori ispunjenja aktivnosti i vremenski okvir. Ovako predstavljeni prioriteti mogu poslužiti nadležnim organima prilikom izrade strateških dokumenata, akcijskih planova i planiranja općenito.

U integraciji poduzetničke ključne kompetencije postignut je značajan napredak u prethodnim godinama. Razvijen je model, identificirani su ključni nositelji aktivnosti, postoji kontingent prakse budući da je poduzetnička ključna kompetencija ušla u formalne obrazovne sustave. Prioriteti za integraciju poduzetničke kompetencije predstavljaju nastavak procesa započetog prije jedne decenije.

U središtu modela integracije je razvoj kompetencija u školskom učenju kroz integrativni pristup, dakle kroz sve predmete, te međupredmetno i izvannastavno (kroz školske projekte, partnerstva, sekcije i slično). Da bi se to postiglo ključno je stvoriti podesnu sredinu za učenje u obrazovnoj ustanovi, te imati nastavnike obučene za integraciju ključnih kompetencija. Zbog toga je definiranje prioriteta fokusirano na konkretne aktivnosti širokog spektra dionika, kako bi stjecanje poduzetničkih i digitalnih kompetencija počelo od najranije životne dobi učenika, kroz formalne obrazovne sustave. Ipak, u središtu modela su nastavnici i obrazovne ustanove i podizanje njihovih kapaciteta kako bi mogli zadovoljiti potrebe onih koji uče (učenici, studenti, polaznici obrazovanja odraslih).

Većina ključnih kompetencija se ne usvaja tradicionalnom predmetnom nastavom, već one trebaju biti integralni dio modernih metoda obučavanja. Metoda za integraciju jedne ključne kompetencije u nastavu i učenje relevantna je i za većinu ostalih. Osim toga, ključne kompetencije su međuzavisne i gotovo je nemoguće uvesti u školsko učenje samo jednu kompetenciju, a da se pritom ne uđe u polje ostalih. Komunikacijske i prezentacijske vještine dijelom su i poduzetničke kompetencije, jednako tako i kritičko mišljenje i rješavanje problema, itd. U nastavi svakoga predmeta trebalo bi osim postizanja predmetnih ishoda uključiti i pripremanje mladih ljudi za izazove konkurentnosti, korištenje tehnologija, rada u timu, odgovornosti prema zajednici, toleranciji i različitosti, razvijanje radoznalosti, analitičkog i logičkog zaključivanja, inovativnosti i kreativnosti, stimuliranje komunikativnosti, samopouzdanja, otvorenost prema promjenama i sl.

Stoga će obuka nastavnika o uvođenju jedne ključne kompetencije svakako uključiti i ostale i primjenjivat će koncept u nastavi i učenju. U tom smislu moguće je integrirati obuke nastavnika za integraciju ne samo poduzetničke, već i ostalih kompetencija. Na razini škola se također može vršiti zajedničko planiranje i zajedničke aktivnosti (npr. vana nastavne aktivnosti, posjeta firmama, partnerstva i sl.) koje će potaknuti učenike na postizanje ishoda učenja više ključnih kompetencija.

Premda se prioriteti unutar ovog dokumenta posebno usredotočuju na formalno obrazovanje, s obzirom na visoku stopu nezaposlenosti i neaktivnosti, dijalog o načinu na koji se obje kompetencije mogu razviti kontinuiranim obrazovanjem i obukom zahtijeva razvijeniju stratešku raspravu. Dokument ipak identificira niz privremenih mjera za potporu razvoju poduzetništva kroz obrazovanje odraslih.

4.1. Kratkoročni prioriteti (2021. – 2023.)

Identificirani su sljedeći kratkoročni prioriteti za integraciju poduzetničke ključne kompetencije u školsko učenje:

Nastava i učenje (nastavni planovi i programi u osnovnim i srednjim³ školama, te cjeloviti razvojni programi za predškolski odgoj i obrazovanje): Kroz ovaj prioritet potrebno je razviti metodologiju kako bi ishodi učenja iz EntreComp okvira bili transponirani u nastavne planove i programe za osnovne i srednje škole. Prve aktivnosti bi se trebale provesti uz potporu EU IPA projekta, čiji se početak realizacije očekuje krajem 2020. godine. Kratkoročno, potrebno je revidirati Programe za integraciju poduzetničke ključne kompetencije u školsko učenje, za ISCED razine 2 i 3, te pripadajuće smjernice. Njih također treba proširiti i na razinu ISCED 1 (predškolsko i niži razredi osnovnog obrazovanja). Programe nadležne obrazovne vlasti mogu usvojiti i uvesti u školsko učenje kao anekse nastavnim planovima i programima za osnovnu školu i gimnaziju, kao i za predškolski odgoj i obrazovanje. Metodologija se temelji na kroz kurikularnim, međupredmetnim i izvan-nastavnim aktivnostima, i relevantna je za sve tri spomenute razine: predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje, uključujući sve vrste srednjih škola (opće, strukovne, umjetničke, vjerske, itd.). Smjernice će poslužiti kao materijal za nastavnike i pedagoške savjetnike koje će provoditi nastavne planove i programe. Nadležne obrazovne vlasti mogu koristiti sve ove materijale, bilo tijekom redovite revizije nastavnog plana i programa za srednje obrazovanje, bilo da ih odobre kao promjene unutar 30% za koje je škola imala autonomiju.

Razvoj ljudskih kapaciteta uključenih u integraciju poduzetničkih kompetencija u nastavu i učenje (pedagoških savjetnika, školskih uprava, nastavnika osnovnih i srednjih škola, te studenata nastavničkih fakulteta): Podizanje kapaciteta nastavnika i pedagoških savjetnika je osnovni preduvjet provedbe dopunjenih nastavnih planova i programa. Ono treba obuhvatiti sve nastavnike [21]⁴, budući da se ključne kompetencije trebaju integrirati kroz sve predmete u razrednu i predmetnu nastavu. Podizanje kapaciteta će se obaviti kroz kontinuirani profesionalni razvoj nastavnika (obuke, aktivni, umrežavanje), ali je istodobno ishode učenja o ključnim kompetencijama potrebno uvrstiti i u inicijalnu obuku nastavnika – u studijske programe fakulteta koji obrazuju nastavnike svih profila. Realizaciji ovog prioriteta treba pristupiti sustavno u okviru kratkoročnog, srednjoročnog i dugoročnog razdoblja, budući da je u pitanju izrazito velika, te heterogena fokusna skupina. Kratkoročno je bitno otvoriti dijalog s visokoškolskim ustanovama koje izvode programe za obuku nastavnika. Dijalog bi se mogao otvoriti formiranjem radne skupine za obuku nastavnika u okviru IPA 2016 Projekta, u kojoj bi sudjelovali i predstavnici visokoškolskih ustanova, Agencije za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvaliteta BiH i nadležnih obrazovnih vlasti. Također je potrebno provesti i analizu studijskih programa, kako bi se utvrdilo jesu li ključne kompetencije i u kolikoj mjeri zastupljene u inicijalnom obrazovanju nastavnika. Na bazi analize potrebno je izraditi model uvođenja ključnih kompetencija u nastavu na studijskim programima koji obrazuju nastavnike, u dijalogu s visokoškolskim ustanovama. Kada je u pitanju KPR nastavnika, potrebno je uspostaviti sustav obuka na razini svake od nadležnih obrazovnih vlasti. U kratkoročnom razdoblju bi trebalo provesti obuku svih pedagoških savjetnika (u ukupno 10 pedagoških zavoda) ili pedagoga u školama u kantonima koji nemaju pedagoške zavode, obuku 50% školskih uprava, te 20% nastavnika.

Integracija ključne kompetencije u osnovne i srednje škole: Škola, kao odgojno-obrazovna ustanova s učenjem i nastavom kao središnjim poljem njezina djelovanja predstavlja zajednicu djelovanja svih njezinih subjekata: učenika, nastavnika, roditelja, strukovnih suradnika, ostalih stručnjaka i djelatnika. U školi se kroz učenje i nastavu stječu znanja, vještine, sposobnosti i navike. U

³ U Hercegovačko-neretvanskoj županiji/kantonu nije donesen novi Zakon o srednjoškolskom odgoju i obrazovanju, niti Zakon o srednjem strukovnom obrazovanju.

⁴ Prema podacima Agencija za statistiku BiH u predškolskim ustanovama zaposleno je ukupno 1.895 vaspitača, osnovnom obrazovanju zaposleno je ukupno 23.969 nastavnika, a u srednjem obrazovanju 12.615 nastavnika.

kontekstu ključnih kompetencija škola se promatra cjelovito, kao mjesto gdje svi koji sudjeluju u školskom životu doprinose razvoju kompetencija učenika. Poduzetnička kompetencija se može stjecati kroz redovnu nastavu, u okviru gotovo svih predmeta, ali i izvannastavno, kroz školske projekte i školska partnerstva. Kroz aktivnosti u prethodnom razdoblju poduzetnička kompetencija je u određenoj mjeri ušla u približno 30 škola u Bosni i Hercegovini, uključivo osnovne, srednje opće i strukovne škole, i te aktivnosti treba nastaviti, na bazi i uz unaprjeđenje prethodnih iskustava. Budući da škola provodi formalne obrazovne programe, sve aktivnosti se planiraju godišnjim programom rada škole (GPRŠ) koji proizlazi iz razvojnog plana škole, kao srednjoročnog strateškog dokumenta. Kroz GPRŠ svaka škola treba iskazati opredijeljenost za integraciju ključnih kompetencija te planirati aktivnosti – kako kroz nastavu operativnim planiranjem i planiranjem školskih sati, osiguravajući također da svi mladi ljudi kroz školski sustav imaju praktično poduzetničko iskustvo, kao što je predviđeno EU akcijskim planom za poduzetništvo . Kroz izvannastavne aktivnosti, aktivnostima aktivnog učenja, aktivnostima izvan školskih prostora, školskim projektima, organizacijom događaja, sekcijama, te uspostavama partnerstava škole i firme ili organizacije iz lokalnog okruženja će se također postići postizanje poduzetničkih kompetencija kod učenika. Kako bi učenici postigli ishode poduzetničkog učenja, fokus svih nabrojanih aktivnosti treba biti na aktivnoj uključenosti učenika. Aktivnosti integracije ključne kompetencije u školsko učenje podrazumijevaju također i promotivne aktivnosti, kao i aktivnosti umrežavanja, na školskoj razini, razina sustava i šire. To uključuje aktivnosti kao što su: uspostavljanje strukturiranog partnerstva između škola i lokalnih firmi i organizacija, gdje bi u kratkoročnom razdoblju trebalo uključiti 30% osnovnih škola i gimnazija i 50% srednjih strukovnih škola; osnivanje školskih zadruga u 10% osnovnih škola i 30% srednjih škola; provedbu izvannastavnih i projektnih aktivnosti unutar najmanje 30% osnovnih škola i 50% srednjih škola u kratkoročnom razdoblju; Obilježavanje Dana poduzetništva ili Europskog tjedna strukovnih vještina u 30% osnovnih škola, 30% gimnazije i 50% srednjih strukovnih i tehničke škole; organiziranje sajмова školskog poduzetništva svake godine na razini nadležnih obrazovnih vlasti, promicanje najboljih nastavnika, učenika i škola na razini nadležnih obrazovnih vlasti, informativne kampanje kroz društvene mreža, stvaranje web platforme za razmjenu ideja i prakse, organiziranje godišnje konferencije o poduzetničkom učenju na razini BiH (svake godine organizirala bi ju druga nadležna obrazovna vlast); razmjena iskustava o poduzetničkom učenju na razini školskih aktiva, općinskih i regionalnih aktiva, razmjene iskustava na međunarodnoj razini; stvaranje uvjeta za praktično poduzetničko iskustvo učenika najmanje 10% osnovnih škola, 20% gimnazije i 30% srednjih strukovnih i tehničkih škola itd. Web platforme na kojima bi nastavnici i učenici razmjenjivali iskustva, aplicirajući vlastite primjere dobre prakse iz svojih škola, kako bi inspirirali druge, može voditi nevladina organizacija ili nadležna obrazovna vlast. Kao obrazac može poslužiti CIVITAS web platforma za razmjenu prakse o građanskoj ključnoj kompetenciji. Praktično poduzetničko iskustvo za mlade ljude u školi preporuka je EU u ključnim dokumentima o europskim obrazovnim reformama, poput "Preispitivanja obrazovanja - investiranje u vještine za bolje socijalno-ekonomske rezultate" i Akcijskog plana za poduzetništvo 2020., a sadržano je i u SBA procjeni za 2019. godinu. Budući da je riječ o prilično novom području, pilotiranje na razini osnovnog i srednjeg obrazovanja bio bi jedan od mogućih načina realizacije ove preporuke. Aktivnosti bi mogle realizirati same škole u suradnji sa svojim partnerima, ali to bi nadležne obrazovne vlasti trebale poticati. Osim toga, sustav karijernog savjetovanja učenika uspostavljen u osnovnim i posebno srednjim školama trebalo bi proširiti savjetovanjem o poduzetništvu kao opciji zapošljivosti, uključivo i obuke o poduzetništvu.

Poduzetničko učenje u strukovnom obrazovanju i obuci: Premda se integracija poduzetničke kompetencije u srednje škole (prethodni prioritet) odnosi i na srednje stručne i tehničke škole, ovaj prioritet ima u fokusu stjecanje poslovnih vještina učenika srednjih strukovnih i tehničkih škola. Kada su u pitanju srednje strukovne i tehničke škole, ishode poduzetničkog učenja potrebno je uvrstiti u standarde kvalifikacija i zanimanja (na razinama kvalifikacijskog okvira 2 do 5). Osim toga, iako bi cjelokupna atmosfera u strukovnoj školi trebala biti u duhu poduzetništva, potencijal za stjecanje poduzetničke kompetencije, posebno vezan uz konkretno zanimanje koje je predmet stjecanja kvalifikacije, je i predmet Osnovi poduzetništva, koji se izučava u većini srednjih strukovnih i tehničkih škola. Nastavni programi za taj predmet uglavnom su izrađeni kroz EU VET reformu, i nisu nikada revidirani, od kada su uvedeni (10 – 15 godina). Najprije je potrebno izvršiti analizu kojom bi se utvrdilo u okviru kojih programa se izvodi nastava za ovaj predmet, tko su nastavnici koji predaju, kakvi se ishodi

učenja postižu kroz ovaj predmet. Analiza bi trebala dati jasne smjernice i preporuke nadležnim obrazovnim vlastima za unaprjeđenje nastave u okviru ovoga predmeta, kako bi u njegovom fokusu bila izrada konkretnih biznis planova na osnovi ideja učenika, a vezano za kvalifikaciju koja se stječe programom u okviru kojeg se predmet izvodi. Na osnovi analize bi se izradio revidirani model nastavnog programa, kao i pripadajući program obuke za nastavnike. Programe bi usvojile nadležne obrazovne vlasti. Osim toga, poduzetničko učenje je posebno relevantno i kod karijernog savjetovanja u strukovnom obrazovanju i obuci, budući da poduzetništvo može biti vrlo relevantna opcija zapošljavanja maturanata srednjih strukovnih škola.

Integracija poduzetničke kompetencije i poduzetničkog učenja u visoko obrazovanje: Slično kao i u nižim razinama obrazovanja, obuka nastavnika o modernim metodama učenja koje sadrže ključne kompetencije je neophodan preduvjet za integraciju poduzetničke (i ostalih) ključne kompetencije u visoko obrazovanje. Zbog toga bi trebalo razviti sustav za kontinuirani profesionalni razvoj sveučilišnih nastavnika i kreiranje obuka o poduzetničkoj i drugim ključnim kompetencijama. Primjer dobre prakse predstavlja Projekt Train koji se realizira na Univerzitetu u Sarajevu kroz kojih je do sada više od 200 mladih članova akademskog osoblja obučeno u metodama učenja i podučavanja. No, ti programi nisu sadržavali module o ključnim kompetencijama. Dakle, izazov predstavlja kreiranje sustava obuka za sveučilišne nastavnike i uvrštavanje ključnih kompetencija kao važan dio tih obuka. Obuke bi organizirale visokoškolske ustanove kao pedagošku potporu svojim nastavnicima. Uvrštavanje ključnih kompetencija u studijske programe, kroz razne predmete, kao i uvođenje učenja o poduzetništvu na ne-ekonomske fakultete (međupredmetno ili kroz predmet) također će doprinijeti integraciji poduzetničke kompetencije. Budući da su ključne kompetencije ušle u Standarde i smjernice za osiguranje kvalitete u Europskom prostoru visokog obrazovanja, njih je potrebno ugraditi i u kriterije za akreditaciju studijskih programa, te u unutrašnje sustave kvalitete visokoškolskih ustanova, kako bi se osigurala posvećenost visokoškolskih ustanova njihovoj integraciji u studijske programe. Povezivanje visokoškolskih ustanova s firmama omogućit će studentima praktična poduzetnička iskustva. Budući da se karijerna savjetovanja bave promicanjem poduzetništva, ona također zahtijevaju posebnu pozornost. Visokoškolske ustanove također trebaju razviti sustav karijernog savjetovanja studenata, u kojem poduzetništvo može biti jedna od opcija zapošljivosti za diplomce. Potporu je potrebno proširiti i biznis start-up centrima (ili drugim sličnim centrima ili programima obuke o start-upu biznisa) na univerzitetima. To bi uključivalo razvoj sustava za kontinuirani profesionalni razvoj sveučilišnih nastavnika i obuke. U ovom razdoblju realno je moguće razviti model i pilotirati ga na najmanje dva javna sveučilišta. Osim toga, Kriteriji za akreditaciju studijskih programa trebaju biti povezani s ključnim kompetencijama. Aktivnosti će također uključivati povezivanje visokoškolskih ustanova s firmama, s ciljem da u kratkoročnom razdoblju 30% studijskih programa na svim visokoškolskim ustanovama uključuju strukturirano partnerstvo s relevantnim firmama; uvođenje poduzetništva kao mogućnosti karijere za studente na 30% visokoškolskih ustanova koje će razviti sustav profesionalnog usmjeravanja za studente; potpora biznis start-up centrima na univerzitetima, s ciljem da 20% sveučilišta imaju izvannastavne start-up programe za studente; uvođenje učenja o poduzetništvu na ne-ekonomske fakultete na 30% visokoškolskih ustanova, stvaranje uvjeta za praktično poduzetničko iskustvo za najmanje 20% studenata, itd.

Obrazovanje odraslih i neformalno poduzetničko učenje: Poduzetnička kompetencija je važna u podršci mladim koji nisu ni zaposleni niti se obrazuju, dugoročno nezaposlenim osobama i ženama, kao i osobama s invaliditetom, kako bi oni postigli povećanje samopouzdanja i samodostatnosti. U tom smislu je posebno potrebno dizajnirati programe za ove kategorije društva. U tom smislu, dijalog i daljnje planiranje o neformalnom poduzetničkom učenju odraslih zahtijeva posvećenu raspravu. Programi će biti planirani u suradnji nadležnih obrazovnih vlasti koje su odgovorne za obrazovanje odraslih i drugih

nadležnih institucija na određenim razinama, kao što su službe za zapošljavanje, ministarstva odgovorna za potporu malim i srednjim poduzećima, nevladine organizacije itd.⁵

Monitoring i evaluacija trenutno predstavljaju najveći izazov za nadležne obrazovne vlasti u integraciji poduzetničke ključne kompetencije u obrazovne sustave. Posebno, u slučajevima gdje su reforme poduzetničkog učenja podržane od strane donatorskih programa, važno je da odgovornost za monitoring i evaluaciju preuzmu nadležne obrazovne vlasti. Također, u slučaju kada se programi integracije poduzetničke kompetencije pilotiraju, oni trebaju biti sistematski evaluirani i naučene lekcije trebaju biti identificirane kako bi se utvrdio utjecaj poduzetih aktivnosti (mjera, politika) na sustav. Monitoring predstavlja redovitu aktivnost prikupljanja podataka i praćenja aktivnosti. Tijekom 2019. godine ETF je u suradnji s MCP i nadležnim obrazovnim vlastima proveo istraživanje o utjecaju dosadašnjih aktivnosti na školsko učenje u osnovnom i srednjem obrazovanju. Po isteku kratkoročnog, te kasnije srednjoročnog razdoblja potrebno je izvršiti procjenu učinka poduzetih aktivnosti. SBA izvještavanje kao ciklični proces baziran na samoprocjeni i eksternoj procjeni OECD-EU-EBRD-ETF konzorcija također predstavlja vid eksterne evaluacije. Osim toga, nadolazeća procjena indikatora po izvješću Torinskog procesa također je oblik monitoringa. Kada je u pitanju monitoring, pedagoški zavodi i pedagoške službe u školama trebaju pratiti integraciju poduzetničke kompetencije u školama kao svoju redovnu aktivnost (opservacija nastavnog sata, stručni nadzori) kroz izrađen protokol za praćenje. Na bazi praćenja, pedagoški zavodi i/ili ministarstva obrazovanja trebaju izrađivati godišnje izvješće o napretku. Budući da je obrazovanje odraslih, uglavnom kroz neformalne obuke, posebno o start-upima podržano od strane različitih institucija, na različitim razinama, te različitih donatora, potrebno je, u suradnji s nadležnim obrazovnim vlastima, uspostaviti sustave prikupljanja podataka o provedenim obukama o poduzetničkom učenju, te procjene učinka mjera podrške neformalnim poduzetničkim obukama, na razini nadležnih obrazovnih vlasti, kao dio njihove nadležnosti za obrazovanje odraslih. Time će se stvoriti preduvjeti za strukturirane akcije i politike. Obrazovne ustanove (srednje i visoko obrazovanje) trebaju u suradnji sa službama za zapošljavanje uspostaviti sustav prikupljanja podataka o razvoju karijera bivših učenika (alumni).

⁵ Osim ovih aktivnosti, budući da neformalno poduzetničko učenje može podržati razvoj i rast malih i srednjih poduzeća, razvijene su posebne aktivnosti za potporu malim i srednjim poduzećima za kratkoročno, srednje i dugoročno razdoblje i prikazane su u Pravitku 2.

Aktivnosti uz kratkoročne prioritete

Prioritet	Aktivnosti	Odgovorne institucije	Indikatori	Razdoblje
Nastava i učenje (nastavni planovi i programi u osnovnim i srednjim školama)	Revizija Programa i smjernica za integraciju poduzetničke ključne kompetencije u školsko učenje (ISCED 2 i 3) i njihovo potpuno usuglašavanje s EntreComp-om	Nadležne obrazovne vlasti i pedagoški zavodi (eventualno podržani kroz Radnu skupinu u okviru IPA 2016 Projekta)	Programi revidirani i u cijelosti usuglašeni s EntreCompom – definirani ishodi učenja u tri kategorije i za 15 kompetencija	Treći i četvrti kvartal 2021. godine
	Usvajanje revidiranog Programa i smjernica za integraciju poduzetničke ključne kompetencije u školsko učenje (ISCED 2 i 3)	Nadležne obrazovne vlasti	Usvojeni revidirani Programi od strane 12 nadležnih obrazovnih vlasti	Prvi i drugi kvartal 2022. godine
	Izrada Metodološkog priručnika za nastavnike	Nadležne obrazovne vlasti i pedagoški zavodi (eventualno podržani kroz Radnu skupinu u okviru IPA 2016 Projekta)	Metodološki priručnik usvojen	Prvi i drugi kvartal 2022. godine
Razvoj ljudskih kapaciteta uključenih u integraciju poduzetničkih kompetencija u nastavu i učenje (pedagoških savjetnika, školskih uprava, nastavnika osnovnih i srednjih škola, te studenata nastavničkih fakulteta)	Uspostava radne skupine predstavnika visokoškolskih ustanova koje provode studijske programe za inicijalnu obuku nastavnika ⁶ i otvaranje dijaloga o uvođenju ključnih kompetencija u studijske programe	Visokoškolske ustanove u BiH, HEA, nadležne obrazovne vlasti (eventualno podržani kroz Radnu skupinu u okviru IPA 2016 Projekta)	Radna skupina uspostavljena, dokumentira svoj rad (zapisnici, izvješća)	Treći kvartal 2021. godine
	Analiza zastupljenosti poduzetničke i drugih ključnih kompetencija u studijskim programima za inicijalnu obuku nastavnika	Nadležne obrazovne vlasti, HEA (eventualno podržani kroz Radnu skupinu u okviru IPA 2016 Projekta)	Izvješće o provedenoj analizi, prijedlozi i preporuke od strane Radne skupine	Treći i četvrti kvartal 2021. godine
	Izrada modela integracije poduzetničke i drugih ključnih kompetencija u studijske programe za inicijalno obrazovanje nastavnika	Nadležne obrazovne vlasti i visokoškolske ustanove (eventualno podržani kroz Radnu skupinu u okviru IPA 2016 Projekta)	Izrađen model i pripadajući silabusi	2022. godina

⁶ Ovo eventualno može biti podskupina za poduzetničku ključnu kompetenciju u okviru IPA 2016 Projekta, u ovisnosti od dizajna projektnog zadatka i predložene metodologije

Prioritet	Aktivnosti	Odgovorne institucije	Indikatori	Razdoblje
	Adaptiranje postojećih programa kontinuiranog profesionalnog usavršavanja savjetnika, školskih uprava i nastavnika osnovnih, srednjih općih, te tehničkih i strukovnih škola za integraciju poduzetničke kompetencije	Nadležne obrazovne vlasti i pedagoški zavodi (eventualno podržani kroz Radnu skupinu u okviru IPA 2016 Projekta)	Tri programa obuka – za savjetnike (uključivo modul „trening trenera“), školskih uprava i nastavnika (različiti moduli), scenariji obuka	Treći i četvrti kvartal 2021. godine
	Provođenje obuka pedagoških savjetnika (ToT) model	Pedagoški zavodi/ministarstva (eventualno podržani kroz Radnu skupinu u okviru IPA 2016 Projekta)	Obučeni svi pedagoški savjetnici	Treći i četvrti kvartal 2021., prvi i drugi kvartal 2022. godine
	Provođenje obuka školskih uprava (osnovne, opće, tehničke i stručne srednje škole)	Pedagoški zavodi/ministarstva (eventualno podržani kroz Radnu skupinu u okviru IPA 2016 Projekta) Projekt i obučeni pedagoški savjetnici	Obučene školske uprave 50% osnovnih i srednjih škola	2022., 2023. godina
	Provođenje obuka nastavnika predmeta osnovi poduzetništva u srednjim strukovnim i tehničkim školama	Pedagoški zavodi/ministarstva (eventualno podržani kroz Radnu skupinu u okviru IPA 2016 Projekta)	Obučeno minimalno cca 320 nastavnika	Treći i četvrti kvartal 2022., prvi i drugi kvartal 2023. godine
	Provođenje obuka nastavnika osnovnih i srednjih škola	Pedagoški zavodi/ministarstva (eventualno podržani kroz Radnu skupinu u okviru IPA 2016 Projekta) Projekt i obučeni pedagoški savjetnici	Obučeno 20% nastavnika osnovnih i srednjih škola	2022., 2023. godina
Integracija poduzetničkih kompetencija u	Identifikacija pilot škola za daljnji razvoj poduzetničke kompetencije	Nadležne obrazovne vlasti (eventualno podržani kroz Radnu	20 osnovnih škola, 10 općih i 10 strukovnih srednjih škola	Drugi kvartal 2022. godine

Prioritet	Aktivnosti	Odgovorne institucije	Indikatori	Razdoblje
osnovne i srednje škole, umrežavanja i promocija		skupinu u okviru IPA 2016 Projekta)		
	Uvođenje poduzetničke kompetencije u GPRŠ i Razvojni plan škole	Škole, pedagoški zavodi/ministarstva	Do 50% škola	Kontinuirano 2021. – 2023.
	Uspostava strukturiranih školskih partnerstava s firmama ili organizacijama u lokalnom okruženju	Škole, pedagoški zavodi/ministarstva	Do 30% osnovnih i srednjih općih, te do 50% srednjih strukovnih i tehničkih škola	Kontinuirano 2021. – 2023.
	Realiziranje izvannastavnih i projektnih aktivnosti	Škole	30% osnovnih i 50% srednjih škola	Kontinuirano 2021. – 2023.
	Obilježavanje dana poduzetništva ili Europskog tjedna vještina u školama i promocija najboljih nastavnika i učenika iz područja poduzetničke kompetencije	Škole, pedagoški zavodi/ministarstva	30% osnovnih škola, 30% srednjih općih i 50% srednjih strukovnih i tehničkih škola	Kontinuirano 2021. – 2023.
	Organizacija sajmova školskog poduzetništva, Razmjena iskustava o poduzetničkom učenju na razini strukovnih aktiva škola, općinskih i regionalnih aktiva	Nadležne obrazovne vlasti i škole	Godišnje, na razini nadležne obrazovne vlasti (12)	Kontinuirano 2021. – 2023.
	Informativna kampanja, socijalni mediji, te kreiranje web platforme za razmjenu ideja i praksi	Nadležne obrazovne vlasti (eventualno podržani kroz Radnu skupinu u okviru IPA 2016 Projekta)	Provedene promotivne aktivnosti, socijalne mreže, uspostavljena web platforma, 10% nastavnika postavlja svoje sadržaje	Kontinuirano 2021. – 2023.
	Organiziranje godišnje konferencije o poduzetničkom učenju na razini BiH	IPA projekt ili drugi donatori	Godišnje – svake godine druga nadležna obrazovna vlast organizira	Kontinuirano 2021. – 2023.
	Poticanje razmjena iskustava na međunarodnoj razini	Škole, pedagoški zavodi, nadležne obrazovne vlasti	Sudjelovanje na minimalno jednom događaju godišnje	Kontinuirano 2021. – 2023.
	Stvaranje uvjeta za praktična poduzetnička iskustva učenika	Škole	10% učenika osnovnih škola, 20% učenika srednjih općih i 30% učenika srednjih strukovnih i tehničkih škola	Kontinuirano 2021. – 2023.
Integracija poduzetničkog učenja u strukovno obrazovanje i obuku	Uvrštavanje relevantnih ishoda poduzetničkog učenja u standarde kvalifikacija (i zanimanja) za VET kvalifikacije	Nadležna obrazovna vlast	Razvijeni standardi kvalifikacija (i zanimanja) s uvrštenim ishodima poduzetničkog učenja za 25% VET kvalifikacija	Kontinuirano, do kraja 2023. godine

Prioritet	Aktivnosti	Odgovorne institucije	Indikatori	Razdoblje
	Analiza predmeta Osnove poduzetništva u srednjim strukovnim i tehničkim školama i sačinjavanje preporuke za poboljšanja (bazirati ga na izradi konkretnog biznis plana)	Nadležne obrazovne vlasti i pedagoški zavodi (eventualno podržani kroz Radnu skupinu u okviru IPA 2016 Projekta)	Izvešće o evaluaciji, usvojene preporuke od strane Radne skupine	Treći i četvrti kvartal 2021. godine
	Izrada revidiranog nastavnog programa za predmet Osnove poduzetništva u srednjim strukovnim školama i pripadajućeg programa za obuku nastavnika	Nadležne obrazovne vlasti i pedagoški zavodi (eventualno podržani kroz radnu skupinu u okviru Projekta IPA 2016)	Model nastavnog programa, program obuke za nastavnike	Prvi i drugi kvartal 2022. godine
	Usvajanje revidiranog nastavnog programa za predmet Osnove poduzetništva u srednjim strukovnim i tehničkim školama	Nadležne obrazovne vlasti na prijedlog pedagoških zavoda	Usvojen program za srednje stručne i tehničke škole	Prvi i drugi kvartal 2022. godine
Integracija poduzetničke kompetencije i poduzetničkog učenja u visoko obrazovanje	Razvoj sustava za kontinuirani profesionalni razvoj sveučilišnih nastavnika i kreiranje obuka	Nadležne obrazovne vlasti, visokoškolske ustanove podržane kroz Radnu skupinu IPA 2016 Projekta	Razvijen model, pilotiran na minimalno 2 javna sveučilišta	2021., prvi i drugi kvartal 2022. godine
	Povezivanje kriterija za akreditaciju studijskih programa s ključnim kompetencijama	HEA, HEA RS	Revidirani kriteriji za akreditaciju studijskih programa	Prvi i drugi kvartal 2022. godine
	Povezivanje visokoškolskih ustanova sa firmama	Visokoškolske ustanove	30% studijskih programa na svakoj visokoškolskoj ustanovi ima strukturirana partnerstva s relevantnim firmama	Kontinuirano 2021. – 2023.
	Uvrštavanje poduzetništva kao karijerne opcije studentima	Visokoškolske ustanove	30% visokoškolskih ustanova ima razvijen sustav karijernog savjetovanja studenata	Kontinuirano 2021. – 2023.
	Potpora biznis start-up centrima na univerzitetima	Visokoškolske ustanove	20% sveučilišta ima program fakultativne obuke o start-upu za studente	Kontinuirano 2021. – 2023.
	Uvođenje učenja o poduzetništvu na ne-ekonomske fakultete	Visokoškolske ustanove	30% visokoškolskih ustanova ima uvršteno	Kontinuirano 2021. – 2023.

Prioritet	Aktivnosti	Odgovorne institucije	Indikatori	Razdoblje
			učenje o poduzetništvu na ne-ekonomskim studijskim programima	
	Stvaranje uvjeta za praktična poduzetnička iskustva studenata	Visokoškolske ustanove	20% studenata ostvaruje praktičko poduzetničko iskustvo	Kontinuirano 2021. – 2023.
Obrazovanje odraslih i neformalno poduzetničko učenje	Pokretanje programa obuka o poduzetništvu za mlade nezaposlene	Nadležni zavodi za zapošljavanje, ministarstva obrazovanja (zavodi), nevladin sektor, lokalna samouprava	Najmanje jedan program mjera na razini entiteta, 100 obučenih godišnje	Kontinuirano 2021. – 2023.
	Pokretanje programa obuka o poduzetništvu za dugoročno nezaposlene	Nadležni zavodi za zapošljavanje, ministarstva obrazovanja (zavodi), nevladin sektor, lokalna samouprava,	Najmanje jedan program mjera na razini entiteta, 100 obučenih godišnje	Kontinuirano 2021. – 2023.
	Pokretanje programa obuka o ženskom poduzetništvu	Nadležni zavodi za zapošljavanje, ministarstva nadležna za poduzetništvo, nevladin sektor, lokalna samouprava	Najmanje jedan program mjera na razini entiteta, 100 obučenih godišnje	Kontinuirano 2021. – 2023.
Monitoring i evaluacija	Potporna SBA izvještavanju (ciklus 2021/22.)	SBA koordinatori u suradnji s nadležnim obrazovnim vlastima	Prikupljene sve relevantne informacije, sačinjeno samo-evaluacijsko izvješće	2022. godina
	Razvoj sustava praćenja integracije poduzetničke kompetencije u škole	Pedagoški zavodi/ministarstva	Minimalno 10% nadzora u školama sadržava informacije o poduzetničkoj kompetenciji	Kontinuirano 2021. – 2023.
	Izrada godišnjih izvješća o napretku	Pedagoški zavodi/ministarstva, nadležne obrazovne vlasti	Najmanje 4 nadležne obrazovne vlasti analiziraju godišnji učinak	Kontinuirano 2021. – 2023.
	Razvijanje modela kreiranja sustava praćenja karijera bivših učenika – gimnazije, srednje	Škole, visokoškolske ustanove (eventualno	10% gimnazija, 15 posto srednjih strukovnih škola i	Kontinuirano 2021. – 2023.

Prioritet	Aktivnosti	Odgovorne institucije	Indikatori	Razdoblje
	stručne i tehničke škole, visokoobrazovne ustanove	podržani kroz Radnu skupinu u okviru IPA 2016 Projekta)	20% visokoškolskih ustanova prati karijere bivših studenata	
	Procjena učinka mjera potpore neformalnim poduzetničkim obukama	Pedagoški zavodi, nadležne obrazovne vlasti, entitetska ministarstva nadležna za potporu MSP	Izrađeno najmanje jedno godišnje izvješće u svakom entitetu	Kontinuirano 2021. – 2023.
	Razvoj sustava prikupljanja podataka o provedenim obukama o poduzetničkom učenju	Pedagoški zavodi, Zavod za obrazovanje odraslih, nadležne obrazovne vlasti, entitetska ministarstva nadležna za potporu MSP	Evidentirano 30% obuka	Kontinuirano 2021. – 2023.

4.2. Srednjoročni prioriteti (2024. – 2026.)

I srednjoročno, potrebno je nastaviti aktivnosti na utvrđenim prioritetima:

Nastava i učenje (nastavni planovi i programi u osnovnim i srednjim školama, te cjeloviti razvojni programi za predškolski odgoj i obrazovanje): Započete aktivnosti se nastavljaju, programi ulaze u fazu implementacije i podržani su ostalim prioritetima.

Razvoj ljudskih kapaciteta uključenih u integraciju poduzetničkih kompetencija u nastavu i učenje (pedagoških savjetnika, školskih uprava, nastavnika osnovnih i srednjih škola, te studenata nastavničkih fakulteta). U srednjoročnom razdoblju je potrebno nastaviti s obukama. Također će se nastaviti aktivnosti na uvođenju učenja o poduzetničkoj i drugim ključnim kompetencijama u studijske programe za inicijalnu obuku nastavnika na visokoškolskim ustanovama. To će uključiti: modernizaciju studijskih programa za inicijalno obrazovanje nastavnika, uključujući i učenje o poduzetništvu i drugim ključnim kompetencijama (izmjena, revizija ili usvajanje novih studijskih programa) na najmanje 50% studijskih programa na visokoškolskim ustanovama koje obrazuju nastavnike; provođenje obuka za članove školskog menadžmenta (osnovne škole, gimnazije, srednje tehničke i strukovne škole) u 50% osnovnih i srednjih škola; te provedbu obuke za najmanje 30% nastavnika u osnovnim i srednjim školama.

Integracija u osnovne i srednje škole (opće, tehničke i stručne): Aktivnosti se nastavljaju i u srednjoročnom razdoblju, na način da se povećava obuhvat škola u kojima je poduzetnička kompetencija integrirana u školsko učenje. Kao središnji prioritet, uključivat će integraciju kompetencije poduzetništva u daljnjih 40% škola, uvođenje kompetencija poduzetništva u GPRS i razvojne planove škola za daljnjih 50% škola; uspostavljanje partnerstava škola i lokalnih firmi ili organizacija za daljnjih 50% osnovnih škola i gimnazija, te 50% srednjih strukovnih i tehničkih škola; osnivanje školskih zadruga za daljnjih 30% osnovnih i 30% srednjih škola; provedbu izvannastavnih i projektnih aktivnosti za daljnjih 30% osnovnih i 50% srednjih škola; obilježavanje Dana poduzetništva ili Europskog tjedna strukovnih vještina u školama u daljnjih 30% osnovnih škola i gimnazija, te 50% srednjih strukovnih i tehničkih škola; organiziranje sajмова školskog poduzetništva godišnje na razini nadležnih obrazovnih vlasti; promicanje najboljih nastavnika, učenika i škola, stvaranje internetske platforme za razmjenu ideja i prakse s ciljem da 20% nastavnika razmjenjuje svoj sadržaj, nastavljajući s organizacijom godišnje konferencije o poduzetničkom učenju na razini BiH (godišnje - svake godine druge nadležne obrazovne vlasti); razmjena iskustava o poduzetničkom učenju na razini školskih aktiva, te općinskih i regionalnih aktiva, razmjene iskustava na međunarodnoj razini; stvaranje uvjeta za praktično iskustvo poduzetništva za učenike za daljnjih 30% učenika osnovnih škola, 30% učenika gimnazije i 40% učenika srednjih strukovnih i tehničkih škola.

Integracija poduzetničkog učenja u strukovnom obrazovanju i obuci: Započete aktivnosti na razvoju standarda zanimanja i kvalifikacija se nastavljaju, predmet Osnovi poduzetništva se izvodi po unaprijeđenom programu. U srednjoročnom razdoblju u okviru ovog prioriteta je potrebno nastaviti s uvrštavanjem ishoda poduzetničkog učenja u standarde kvalifikacija i zanimanja strukovnog obrazovanja i obuke, tako da standardi kvalifikacija i zanimanja razvijeni za 75% kvalifikacija u strukovnom obrazovanju trebaju uključivati ishode poduzetničkog učenja. Osim toga, fokus u srednjoročnom razdoblju treba biti na snažnijem povezivanju s poslovnim sektorom, kako bi se poduzetništvo nudilo učenicima kao karijerna opcija samozapošljavanja ili njihovog daljnjeg profesionalnog razvoja.

Integracija poduzetničke kompetencije i poduzetničkog učenja u visoko obrazovanje: Aktivnosti započete u kratkoročnom razdoblju se nastavljaju.

Obrazovanje odraslih i neformalno poduzetničko učenje: Započete programe je potrebno nastaviti, te periodično evaluirati kako bi se utvrdio učinak njihovog utjecaja na targetiranu populaciju. Aktivnosti će uključivati pokretanje programa poduzetničkih osposobljavanja za mlade osobe koje nisu u obrazovnom sustavu i nezaposlene su (NEET), za dugotrajno nezaposlene osobe, za osobe s

invaliditetom i pokretanje programa obuke o ženskom poduzetništvu. Svaki od četiri programa trebao bi se organizirati svake godine u svakom dijelu Bosne i Hercegovine, prema nadležnostima, a trebao bi imati cilj od po 500 polaznika koji se treniraju svake godine.

Monitoring i evaluacija Aktivnosti se nastavljaju u srednjoročnom razdoblju. U ovoj fazi bilo bi dobro imati više specifičnih informacija o postignućima. Stoga su predviđene sljedeće aktivnosti: procjena utjecaja kratkoročnih ciljeva kroz evaluacijsko izvješće s formuliranim preporukama za poboljšanja, koju bi trebale izraditi nadležne obrazovane vlasti u koordinaciji s Ministarstvom civilnih poslova; potpora SBA izvješćivanju (ciklus 2023/24); razvoj sustava praćenja za integraciju poduzetničke kompetencije na razini nadležnih obrazovnih vlasti, s ciljem od minimalno 40% praćenja u školama uključuje informacije o poduzetničkoj kompetenciji; priprema godišnjih izvješća nadležnih obrazovnih vlasti o napretku, kojima se redovito procjenjuju godišnji učinak; stvaranje sustava praćenja bivših učenika kako bi se pratile njihove karijere u najmanje 30% gimnazije, 50% srednjih strukovnih i tehničkih škola i 50% visokoškolskih ustanova; procjenu utjecaja mjera potpore za neformalne treninge o poduzetništvu; razvoj sustava prikupljanja podataka za provedene obuke na poduzetničkom učenju, koji bi trebali obuhvatiti 70% održanih obuka.

Aktivnosti uz srednjoročne prioritete

Prioritet	Aktivnosti	Odgovorne institucije	Indikatori	Razdoblje
Razvoj ljudskih kapaciteta uključenih u integraciju poduzetničkih kompetencija u nastavu i učenje (pedagoških savjetnika, školskih uprava, nastavnika osnovnih i srednjih škola, te studenata nastavničkih fakulteta)	Modernizacija studijskih programa za inicijalnu obuku nastavnika (dopuna, razvija ili usvajanje novih studijskih programa)	Visokoškolske ustanove	Do 50% studijskih programa za inicijalnu obuku nastavnika sadržava učenje o poduzetničkoj i drugim ključnim kompetencijama	Kontinuirano 2024. – 2026. godina
	Provođenje obuka školskih uprava (osnovne, opće, tehničke i strukovne srednje škole)	Pedagoški zavodi/ministarstva, obučeni pedagoški savjetnici	Obučene školske uprave do 50% osnovnih i srednjih škola	Kontinuirano 2024. – 2026. godina
	Provođenje obuka nastavnika osnovnih i srednjih škola	Pedagoški zavodi/ministarstva obučeni pedagoški savjetnici	Obučeno do 30% nastavnika osnovnih i srednjih škola	Kontinuirano 2024. – 2026. godina
Integracija poduzetničkih kompetencija u osnovne i srednje škole, umrežavanja i promocija	Integracija poduzetničke kompetencije u škole	Nadležne obrazovne vlasti (eventualno) IPA 2016 Projekt	Do 40% škola	Kontinuirano 2024 .- 2026.
	Uvođenje poduzetničke kompetencije u GPRS i Razvojni plan škole	Škole, pedagoški zavodi/ministarstva	Do 50% škola	Kontinuirano 2024 .- 2026.
	Uspostava strukturiranih školskih partnerstava s firmama ili organizacijama u lokalnom okruženju	Škole, pedagoški zavodi/ministarstva	Do 50% osnovnih i srednjih općih, te do 50% srednjih strukovnih i tehničkih škola	Kontinuirano 2024 .- 2026.
	Osnivanje školskih zadruga	Škole	30% osnovnih i 30% srednjih škola	Kontinuirano 2024 .- 2026.
	Realiziranje izvannastavnih i projektnih aktivnosti	Škole	30% osnovnih i 50% srednjih škola	Kontinuirano 2024 .- 2026.
	Obilježavanje dana poduzetništva ili Europskog tjedna vještina u školama	Škole, pedagoški zavodi/ministarstva	30% osnovnih i srednjih općih škola i 50% srednjih strukovnih i tehničkih škola	Kontinuirano 2024 .- 2026.
	Organizacija sajмова školskog poduzetništva	Nadležne obrazovne vlasti	Godišnje, na razini nadležne obrazovne vlasti (12)	Kontinuirano 2024 .- 2026.
	Promocija najboljih nastavnika, učenika i škola	Nadležne obrazovne vlasti i pedagoški zavodi	Godišnje, na razini nadležne obrazovne vlasti (12)	Kontinuirano 2024 .- 2026.
	Kreiranje web platforme za razmjenu ideja i praksi	Nadležne obrazovne vlasti	Uspostavljena web platforma, 20% nastavnika aplicira svoje sadržaje	Kontinuirano 2024 .- 2026.

Prioritet	Aktivnosti	Odgovorne institucije	Indikatori	Razdoblje
	Organiziranje godišnje konferencije o poduzetničkom učenju na razini BiH	Nadležne obrazovne vlasti	Godišnje – svake godine druga nadležna obrazovna vlast organizira	Kontinuirano 2024 .- 2026.
	Razmjena iskustava o poduzetničkom učenju na razini strukovnih aktiva škola, općinskih i regionalnih aktiva	Škole, pedagoški zavodi	40% aktiva	Kontinuirano 2024 .- 2026.
	Razmjena iskustava na međunarodnoj razini	Škole, pedagoški zavodi, nadležne obrazovne vlasti	Sve nadležne obrazovne vlasti redovito sudjeluju	Kontinuirano 2024 .- 2026.
	Stvaranje uvjeta za praktična poduzetnička iskustva učenika	Škole	30% učenika osnovnih škola, 30% učenika srednjih općih i 40% učenika srednjih strukovnih i tehničkih škola	Kontinuirano 2024 .- 2026.
Integracija poduzetničkog učenja u strukovno obrazovanje i obuku	Uvrštavanje relevantnih ishoda poduzetničkog učenja u standarde kvalifikacija (i zanimanja) za VET kvalifikacije	Nadležna obrazovna vlast, na prijedlog pedagoškog zavoda ili APOSO-a	Razvijeni standardi kvalifikacija (i zanimanja) s uvrštenim ishodima poduzetničkog učenja za 75% VET kvalifikacija	Kontinuirano 2024. – 2026. godina
	Povezivanje praktične obuke s poduzetništvom i potpora studentima zainteresiranim za pokretanje posla.	Srednje stručne i tehničke škole	30% strukovnih škola podržava poduzetništvo kao mogućnost zapošljavanja	Kontinuirano 2024. – 2026. godina
	Organiziranje školskih događaja i seminara od strane poduzetnika kako bi educirali učenike i podigli svijest o potencijalima i implikacijama samozapošljavanja, promicali partnerstva između strukovnih škola i poduzeća, te bili posrednici u pronalaženju posla za učenike	Srednje stručne i tehničke škole	30% strukovnih škola ima razvijenu suradnju s poslovnim sektorom	Kontinuirano 2024. – 2026. godina
	Poticanje mladih i iskusnih poduzetnika da se uključe u obrazovanje o poduzetništvu kao uzor	Srednje stručne i tehničke škole	50% strukovnih škola redovito organizira događanja za učenike s mladim poduzetnicima - predavačima	Kontinuirano 2024. – 2026. godina
Integracija poduzetničke kompetencije i poduzetničkog	Razvoj sustava za kontinuirani profesionalni razvoj sveučilišnih nastavnika i kreiranje obuka	Nadležne obrazovne vlasti, visokoškolske ustanove	Nastavnici na 30% visokoškolskih ustanova obučeni o poduzetničkoj kompetenciji	Kontinuirano 2024 .- 2026.

Prioritet	Aktivnosti	Odgovorne institucije	Indikatori	Razdoblje
učenja u visoko obrazovanje	Uvrštavanje ključnih kompetencija u akreditirane studijske programe	Visokoškolske ustanove, HEA, HEA RS	30% studijskih programa akreditirano po kriterijima koji sadrže ključne kompetencije	Kontinuirano 2024 .- 2026.
	Povezivanje visokoškolskih ustanova s firmama	Visokoškolske ustanove	40% studijskih programa na svakoj visokoškolskoj ustanovi ima strukturirana partnerstva s relevantnim firmama	Kontinuirano 2024 .- 2026.
	Uvrštavanje poduzetništva kao karijerne opcije studentima	Visokoškolske ustanove	40% visokoškolskih ustanova ima razvijen sustav karijernog savjetovanja studenata	Kontinuirano 2024 .- 2026.
	Potporna biznis start-up centrima na univerzitetima	Visokoškolske ustanove	30% sveučilišta ima program fakultativne obuke o start-upu za studente	Kontinuirano 2024 .- 2026.
	Uvođenje učenja o poduzetništvu na ne-ekonomske fakultete	Visokoškolske ustanove	40% visokoškolskih ustanova ima uvršteno učenje o poduzetništvu na ne-ekonomskim studijskim programima	Kontinuirano 2024 .- 2026.
	Stvaranje uvjeta za praktična poduzetnička iskustva studenata	Visokoškolske ustanove	40% studenata ostvaruje praktičko poduzetničko iskustvo	Kontinuirano 2024 .- 2026.
Obrazovanje odraslih i neformalno poduzetničko učenje	Pokretanje programa obuka o poduzetništvu za mlade nezaposlene	Nadležni zavodi za zapošljavanje, ministarstva obrazovanja (zavodi), nevladin sektor, lokalna samouprava	Najmanje jedan program mjera na razini entiteta, 500 obučenih	Kontinuirano 2024 .- 2026.
	Pokretanje programa obuka o poduzetništvu za dugoročno nezaposlene	Nadležni zavodi za zapošljavanje, ministarstva obrazovanja (zavodi), nevladin sektor, lokalna samouprava,	Najmanje dva programa mjera na razini entiteta, 500 obučenih godišnje	Kontinuirano 2024 .- 2026.

Prioritet	Aktivnosti	Odgovorne institucije	Indikatori	Razdoblje
	Pokretanje programa obuka o ženskom poduzetništvu	Nadležni zavodi za zapošljavanje, ministarstva nadležna za poduzetništvo, nevladin sektor, lokalna samouprava	Najmanje dva programa mjera na razini entiteta, 500 obučenih godišnje	Kontinuirano 2024 .- 2026.
Monitoring i evaluacija	Evaluiran učinak kratkoročnih ciljeva	Nadležne obrazovne vlasti, MCP	Izrađeno izvješće o procjeni realizacije kratkoročnih ciljeva i utvrđene preporuke za poboljšanje	Prvi i drugi kvartal 2024. godine
	Potporna SBA izvještavanju (ciklus 2024/25.)	SBA koordinatori u suradnji s nadležnim obrazovnim vlastima	Prikupljene sve relevantne informacije, sačinjeno samo-evaluacijsko izvješće	2025. godina
	Razvoj sustavskog praćenja integracije poduzetničke kompetencije u škole	Pedagoški zavodi/ministarstva	Minimalno 40% nadzora u školama sadržava informacije o poduzetničkoj kompetenciji	Kontinuirano 2024 .- 2026.
	Izrada godišnjih izvješća o napretku	Pedagoški zavodi/ministarstva, nadležne obrazovne vlasti	Sve nadležne obrazovne vlasti analiziraju godišnje izvješće na redovitoj osnovi	Kontinuirano 2024 .- 2026.
	Implementacija modela sustava praćenja karijera bivših učenika – gimnazije, srednje stručne i tehničke škole, visokoobrazovne ustanove	Škole, visokoškolske ustanove	30% gimnazija, 50 posto srednjih strukovnih škola i 50% visokoškolskih ustanova prati karijere bivših studenata	Kontinuirano 2024 .- 2026.
	Procjena učinka mjera potpore neformalnim poduzetničkim obukama	Pedagoški zavodi, nadležne obrazovne vlasti, entitetska ministarstva nadležna za potporu MSP	Izrađena redovita godišnja izvješća za svaki program mjera na razini svake nadležne obrazovne vlasti	Kontinuirano 2024 .- 2026.
	Razvoj sustava prikupljanja podataka o provedenim obukama o poduzetničkom učenju	Pedagoški zavodi, Zavod za obrazovanje odraslih, nadležne obrazovne vlasti, entitetska ministarstva	Evidentirano 70% obuka	Kontinuirano 2024 .- 2026.

Prioritet	Aktivnosti	Odgovorne institucije	Indikatori	Razdoblje
		nadležna za potporu MSP		

4.3. Dugoročni prioriteti (2027. – 2030.)

Identificirani prioriteti ostaju relevantni i za dugoročno razdoblje. Do kraja 2030. godine poduzetnička kompetencija bi trebala biti integrirana u obrazovne sustave na svim razinama:

Nastava i učenje (nastavni planovi i programi u osnovnim i srednjim školama, te cjeloviti razvojni programi za predškolski odgoj i obrazovanje): U dugoročnom razdoblju, nakon što se provedu evaluacije i utvrde koje učinke je provođenje ovih programa imalo na nastavu i učenje, potrebno je ponovno sačiniti njihovo nadopunjavanje. Osim toga, za pretpostaviti je da bi i EU EntreComp okvir mogao biti do tada revidiran na bazi iskustava država koje su ga primjenjivale. U tom smislu i BiH će kontribuirati njegovom daljnjem razvoju na europskoj razini. U ovisnosti o ishodu evaluacije na kraju srednjoročnog ciklusa, odlučit će se treba li revidirati programe (uvršavanje novih ishoda učenja) ili samo smjernice.

Razvoj ljudskih kapaciteta uključenih u integraciju poduzetničkih kompetencija u nastavu i učenje (pedagoških savjetnika, školskih uprava, nastavnika osnovnih i srednjih škola, te studenata nastavničkih fakulteta): I u dugoročnom razdoblju je potrebno nastaviti s obukama, kako bi do 2030. godine svi u sustavu integracije ključnih kompetencija u školsko učenje mogli redovito integrirati ishode poduzetničkog učenja u nastavu i učenje. Također će se nastaviti aktivnosti na uvođenju učenja o poduzetničkoj i drugim ključnim kompetencijama u studijske programe za inicijalnu obuku nastavnika na visokoškolskim ustanovama, kako bi 2030. godine svi studijski programi omogućavali budućim nastavnicima značajno postizanje ishoda učenja o ključnim kompetencijama. Osim toga, u dugoročnom razdoblju će se intenzivnije početi koristiti i EU instrument za tehničku pomoć i razmjenu TAIX [22], koji omogućava angažiranje EU stručnjaka, organiziranje radionica, te studijske posjete u EU države članice.

Integracija ključne kompetencije u osnovne i srednje škole: Aktivnosti se nastavljaju i u dugoročnom razdoblju, kako bi do 2030. godine poduzetnička kompetencija bila integrirana u školsko učenje u svim školama u Bosni i Hercegovini.

Integracija poduzetničkog učenja u strukovno obrazovanje i obuku: Aktivnosti se nastavljaju i u dugoročnom razdoblju, kako bi do 2030. godine poduzetničko učenje bilo integrirano u školsko učenje u gotovo svim školama u Bosni i Hercegovini.

Integracija poduzetničke kompetencije i poduzetničkog učenja u visoko obrazovanje: Aktivnosti započete u kratkoročnom razdoblju se nastavljaju, kako bi do 2030. godine poduzetnička kompetencija bila u cijelosti integrirana u visoko obrazovanje (uključivo sve visokoškolske ustanove) u Bosni i Hercegovini.

Obrazovanje odraslih i neformalno poduzetničko učenje: Započete programe je potrebno nastaviti, te do 2030. godine sve nadležne institucije trebaju imati redovite programe u sustavu, uz periodične evaluacije i unaprjeđenja na bazi evaluacija.

Monitoring i evaluacija Aktivnosti se nastavljaju kako bi do kraja 2030. godine postali standardna praksa na razini svih nadležnih obrazovnih vlasti.

Aktivnosti uz dugoročne prioritete

Prioritet	Aktivnosti	Odgovorne institucije	Indikatori	Razdoblje
Nastava i učenje (nastavni planovi i programi u osnovnim i srednjim školama)	Revizija Programa za integraciju poduzetničke kompetencije u nastavu i učenje i/ili smjernica za integraciju, prema rezultatima evaluacije, te u skladu s novim razvojem EntreComp okvira	Nadležne obrazovne vlasti i pedagoški zavodi	Programi i/ili smjernice revidirani	2027. godina
Razvoj ljudskih kapaciteta uključenih u integraciju poduzetničkih kompetencija u nastavu i učenje (pedagoških savjetnika, školskih uprava, nastavnika osnovnih i srednjih škola, te studenata nastavničkih fakulteta)	Modernizacija studijskih programa za inicijalnu obuku nastavnika (dopuna, revizija ili usvajanje novih studijskih programa)	Visokoškolske ustanove	50% studijskih programa za inicijalnu obuku nastavnika sadržava učenje o poduzetničkoj i drugim ključnim kompetencijama	2027. – 2028. godina
	Provođenje obuka nastavnika osnovnih i srednjih škola	Pedagoški zavodi/ministarstva obučeni pedagoški savjetnici	Obučeno 50% nastavnika osnovnih i srednjih škola	Kontinuirano 2027. – 2030.
	Iniciranje i realizacija EU TAIEX programa (studijske posjete, sudjelovanje na radionicama, misije EU stručnjaka)	Ministarstvo civilnih poslova i nadležne obrazovne vlasti	Minimalno 50 državnih službenika/ savjetnika/ nastavnika sudjelovalo u programima	Kontinuirano 2027. – 2030.
Integracija poduzetničkih kompetencija u osnovne i srednje škole, umrežavanja i promocija	Integracija poduzetničke kompetencije u škole	Nadležne obrazovne vlasti	Redovito, sve škole	Kontinuirano 2027. – 2030.
	Uspostava strukturiranih školskih partnerstava s firmama ili organizacijama u lokalnom okruženju	Škole, pedagoški zavodi/ministarstva	Redovito, sve škole	Kontinuirano 2027. – 2030.
	Osnivanje školskih zadruga	Škole	Redovito, sve škole	Kontinuirano 2027. – 2030.
	Realiziranje izvannastavnih i projektnih aktivnosti	Škole	Redovito, sve škole	Kontinuirano 2027. – 2030.
	Obilježavanje dana poduzetništva ili Europskog tjedna vještina u školama	Škole, pedagoški zavodi/ministarstva	Redovito, sve škole	Kontinuirano 2027. – 2030.
	Organizacija sajмова školskog poduzetništva	Nadležne obrazovne vlasti	Redovito, svake godine	Kontinuirano 2027. – 2030.

Prioritet	Aktivnosti	Odgovorne institucije	Indikatori	Razdoblje
	Promocija najboljih nastavnika, učenika i škola	Nadležne obrazovne vlasti i pedagoški zavodi	Redovito, svake godine	Kontinuirano 2027. – 2030.
	Kreiranje web platforme za razmjenu ideja i praksi	Nadležne obrazovne vlasti	Uspostavljena web platforma, 50% nastavnika aplicira svoje sadržaje	Kontinuirano 2027. – 2030.
	Organiziranje godišnje konferencije o poduzetničkom učenju na razini BiH	Nadležne obrazovne vlasti	Godišnje – svake godine druga nadležna obrazovna vlast organizira	Kontinuirano 2027. – 2030.
	Razmjena iskustava o poduzetničkom učenju na razini strukovnih aktiva škola, općinskih i regionalnih aktiva	Škole, pedagoški zavodi	Redovito, svi aktivni	Kontinuirano 2027. – 2030.
	Razmjena iskustava na međunarodnoj razini	Škole, pedagoški zavodi, nadležne obrazovne vlasti	Redovito	Kontinuirano 2027. – 2030.
	Uključivanje u europsku mobilnost, apliciranje za EU projekte (npr. ERASMUS)	Škole	5 aplikacija izrađeno	Kontinuirano 2027. – 2030.
	Stvaranje uvjeta za praktična poduzetnička iskustva učenika	Škole	Sudjeluju svi učenici na regularnoj osnovi	Kontinuirano 2027. – 2030.
Integracija poduzetničkog učenja u strukovno obrazovanje i obuku	Povezivanje praktične obuke s poduzetništvom i potpora studentima zainteresiranim za pokretanje posla.	Srednje stručne i tehničke škole	50% strukovnih škola podržava poduzetništvo kao mogućnost zapošljavanja	Kontinuirano 2027. – 2030.
	Organiziranje školskih događaja i seminara od strane poduzetnika kako bi educirali učenike i podigli svijest o potencijalima i implikacijama samozapošljavanja, promicali partnerstva između strukovnih škola i poduzeća, te bili posrednici u pronalaženju posla za učenike.	Srednje stručne i tehničke škole	70% strukovnih škola ima razvijenu suradnju s poslovnim sektorom	Kontinuirano 2027. – 2030.
	Poticanje mladih i iskusnih poduzetnika da se uključe u obrazovanje o poduzetništvu kao uzor.	Srednje stručne i tehničke škole	100% strukovnih škola redovito organizira događanja za učenike s mladim poduzetnicima - predavačima	Kontinuirano 2027. – 2030.
Integracija poduzetničke kompetencije i poduzetničkog učenja u visoko obrazovanje	Razvoj sustava za kontinuirani profesionalni razvoj sveučilišnih nastavnika i kreiranje obuka	Nadležne obrazovne vlasti, visokoškolske ustanove	Svi univerzitetski nastavnici obučeni o ključnim kompetencijama	Kontinuirano 2027. – 2030.
	Uvrštavanje ključnih kompetencija u akreditirane studijske programe	HEA, HEA RS	Svi studijski programi sadrže ključne kompetencije i akreditirani su	Kontinuirano 2027. – 2030.

Prioritet	Aktivnosti	Odgovorne institucije	Indikatori	Razdoblje
	Povezivanje visokoškolskih ustanova s firmama	Visokoškolske ustanove	Svi studijski programi na svakoj visokoškolskoj ustanovi ima strukturirana partnerstva s relevantnim firmama	Kontinuirano 2027. – 2030.
	Uvrštavanje poduzetništva kao karijerne opcije studentima	Visokoškolske ustanove	Sve visokoškolske ustanove imaju razvijen sustav karijernog savjetovanja studenata	Kontinuirano 2027. – 2030.
	Potpora biznis start-up centrima na univerzitetima	Visokoškolske ustanove	Svi univerziteti ima program fakultativne obuke o start-upu za studente	Kontinuirano 2027. – 2030.
	Uvođenje učenja o poduzetništvu na ne-ekonomske fakultete	Visokoškolske ustanove	Sve visokoškolske ustanove ima uvršteno učenje o poduzetništvu na ne-ekonomskim studijskim programima	Kontinuirano 2027. – 2030.
	Stvaranje uvjeta za praktična poduzetnička iskustva studenata	Visokoškolske ustanove	Svi studenti ostvaruju praktičko poduzetničko iskustvo na regularnoj bazi	Kontinuirano 2027. – 2030.
Obrazovanje odraslih i neformalno poduzetničko učenje	Pokretanje programa obuka o poduzetništvu za mlade nezaposlene	Nadležni zavodi za zapošljavanje, ministarstva obrazovanja (zavodi), nevladin sektor, lokalna samouprava	Svi nadležni redovno pokreću i evaluiraju programe, minimalno 1.000 obučениh godišnje	Kontinuirano 2027. – 2030.
	Pokretanje programa obuka o poduzetništvu za dugoročno nezaposlene	Nadležni zavodi za zapošljavanje, ministarstva obrazovanja (zavodi), nevladin sektor, lokalna samouprava,	Svi nadležni redovno pokreću i evaluiraju programe, minimalno 1.000 obučениh godišnje	Kontinuirano 2027. – 2030.
	Pokretanje programa obuka o ženskom poduzetništvu	Nadležni zavodi za zapošljavanje, ministarstva nadležna za poduzetništvo, nevladin sektor, lokalna samouprava	Svi nadležni redovno pokreću i evaluiraju programe, minimalno 1.000 obučениh godišnje	Kontinuirano 2027. – 2030.

Prioritet	Aktivnosti	Odgovorne institucije	Indikatori	Razdoblje
Monitoring i evaluacija	Evaluirani učinci srednjoročnih prioriteta	Nadležne obrazovne vlasti u suradnji sa MCP	Izrađeno izvješće i formulirane preporuke za poboljšanje	Prvi i drugi kvartal 2028. godine
	Potpora SBA izvještavanju (ciklusi 2027/28. i 2030/31.)	Sustav SBA koordinatora u suradnji s nadležnim obrazovnim vlastima	Prikupljene sve relevantne informacije, sačinjen samo-evaluacijsko izvješće	2027., 2030 godina
	Razvoj sustava praćenja integracije poduzetničke kompetencije u škole	Pedagoški zavodi/ministarstva	Svi nadzori u školama sadržava informacije o poduzetničkoj kompetenciji	Kontinuirano 2027. – 2030.
	Izrada godišnjih izvješća o napretku	Pedagoški zavodi/ministarstva, nadležne obrazovne vlasti	Sve nadležne obrazovne vlasti analiziraju godišnji učinak na regularnoj osnovi	Kontinuirano 2027. – 2030.
	Kreiranje sustava praćenja karijera bivših učenika – gimnazije, srednje stručne i tehničke škole, visokoobrazovne ustanove	Škole, visokoškolske ustanove	Sve škole i visokoškolske ustanove prate karijere bivših studenata na regularnoj osnovi	Kontinuirano 2027. – 2030.
	Procjena učinka mjera podrške neformalnim poduzetničkim obukama	Pedagoški zavodi, nadležna ministarstva obrazovanja, entitetska ministarstva nadležna za potporu MSP	Svi programi se evaluiraju na redovitoj osnovi	Kontinuirano 2027. – 2030.
	Razvoj sustava prikupljanja podataka o provedenim obukama o poduzetničkom učenju	Pedagoški zavodi, nadležna ministarstva obrazovanja, entitetska ministarstva nadležna za potporu MSP	Sve obuke evidentirane	Kontinuirano 2027. – 2030.

4.4. Neformalno poduzetničko učenje kao potpora MSP

Istraživanjem potreba o relevantnim obukama provođenjem istraživanja među MSP o nedostajućim vještinama i potrebama za obukama stvorit će se preduvjeti za planiranje podrške MSP kako bi oni imali pristup kompetentnoj radnoj snazi, što im omogućava rast i razvoj. Sustavi podrške MSP-ovima mogu biti indirektni, kroz potporu pružateljima poslovnih obuka (trening centri, pružatelji obrazovanja odraslih), ali i direktni planiranjem financijskih poticaja za obuke MSP o poduzetništvu prema identificiranim potrebama. To bi moglo posebno uključiti obuke za start-up biznisa, obuke usmjerene na rast MSP-a, na snaženje njihovih izvoznih potencijala, obuke za „zelena MSP“, te obuke o digitalnoj ekonomiji. U tom smislu je potrebno planirati sljedeće kratkoročne, srednjoročne i dugoročne aktivnosti, koje su usklađene s SBA okvirom prema dimenziji 8a:

Kratkoročne aktivnosti	Odgovorne institucije	Indikatori	Razdoblje
Provođenje istraživanja o nedostajućim vještinama i potrebama za obukama	Gospodarske komore, entitetska ministarstva nadležna za potporu MSP, nadležne obrazovne vlasti	Proveden jedan ciklus TNA-a	2021. godina
Potpora pružateljima poslovnih obuka/ digitalno poduzetništvo	Gospodarske komore, entitetska ministarstva nadležna za potporu MSP, nadležne obrazovne vlasti	Usvojen godišnji program mjera	Kontinuirano 2021. – 2023.
Planiranje financijskih poticaja za obuke MSP o poduzetništvu prema identificiranim potrebama	Entitetska ministarstva nadležna za potporu MSP, nadležne obrazovne vlasti	Usvojeni godišnji programi poticaja	Kontinuirano 2021. – 2023.
Planiranje financijskih potpora obukama za start-up biznisa	Entitetska ministarstva nadležna za potporu MSP, nadležne obrazovne vlasti	Podržano minimalno 100 start-upa	Kontinuirano 2021. – 2023.
Potpora obukama usmjerenim na rast MSP-a i izvoz	Entitetska ministarstva nadležna za potporu MSP, nadležne obrazovne vlasti	Održano minimalno 10 radionica godišnje, podržano 250 MSP-a	Kontinuirano 2021. – 2023.
Potpora obukama za „zelena MSP“ i obukama o digitalnoj ekonomiji	Entitetska ministarstva nadležna za potporu MSP, nadležne obrazovne vlasti	Održano minimalno 5 radionica godišnje, podržano 120 MSP-a	Kontinuirano 2021. – 2023.

Srednjoročne aktivnosti	Odgovorne institucije	Indikatori	Razdoblje
Provođenje istraživanja o nedostajućim vještinama i potrebama za obukama	Gospodarske komore, entitetska ministarstva nadležna za potporu MSP, nadležne obrazovne vlasti	Proveden jedan ciklus TNA-a	2024. godina
Potpora pružateljima poslovnih obuka	Gospodarske komore, entitetska ministarstva nadležna za potporu MSP, nadležne obrazovne vlasti	Usvojen godišnji program mjera	Kontinuirano 2024. - 2026.
Planiranje financijskih poticaja za obuke MSP o poduzetništvu prema identificiranim potrebama	Entitetska ministarstva nadležna za potporu MSP, nadležne obrazovne vlasti	Usvojeni godišnji programi poticaja	Kontinuirano 2024. - 2026.

Srednjoročne aktivnosti	Odgovorne institucije	Indikatori	Razdoblje
Planiranje finansijskih potpora obukama za start-up biznisa	Entitetska ministarstva nadležna za potporu MSP, nadležne obrazovne vlasti	Podržano minimalno 200 start-upa godišnje	Kontinuirano 2024 .- 2026.
Potpoma obukama usmjerenim na rast MSP-a i izvoz	Entitetska ministarstva nadležna za potporu MSP, nadležne obrazovne vlasti	Održano minimalno 20 radionica godišnje, podržano 100 MSP-a	Kontinuirano 2024 .- 2026.
Potpoma obukama za „zelena MSP“ i obukama o digitalnoj ekonomiji	Entitetska ministarstva nadležna za potporu MSP, nadležne obrazovne vlasti	Održano minimalno 10 radionica godišnje, podržano 250 MSP-a	Kontinuirano 2024 .- 2026.

Dugoročne Aktivnosti	Odgovorne institucije	Indikatori	Razdoblje
Provođenje istraživanja o nedostajućim vještinama i potrebama za obukama	Gospodarske komore, entitetska ministarstva nadležna za potporu MSP, nadležne obrazovne vlasti	Provedena dva ciklus TNA-a	2026. i 2029. godina
Potpoma pružateljima poslovnih obuka	Gospodarske komore, entitetska ministarstva nadležna za potporu MSP, nadležne obrazovne vlasti	Usvojeni, realizirani i evaluirani godišnji programi mjera	Kontinuirano 2027. – 2030.
Planiranje finansijskih poticaja za obuke MSP o poduzetništvu prema identificiranim potrebama	Entitetska ministarstva nadležna za potporu MSP, nadležne obrazovne vlasti	Usvojeni, realizirani i evaluirani godišnji poticaja	Kontinuirano 2027. – 2030.
Planiranje finansijskih potpora obukama za start-up biznisa	Entitetska ministarstva nadležna za potporu MSP, nadležne obrazovne vlasti	Podržano minimalno 1.000 start-upa	Kontinuirano 2027. – 2030.
Potpoma obukama usmjerenim na rast MSP-a i izvoz	Entitetska ministarstva nadležna za potporu MSP, nadležne obrazovne vlasti	Održano minimalno 20 radionica godišnje, podržano 500 MSP-a	Kontinuirano 2027. – 2030.
Potpoma obukama za „zelena MSP“ i obukama o digitalnoj ekonomiji	Entitetska ministarstva nadležna za potporu MSP, nadležne obrazovne vlasti	Održano minimalno 10 radionica godišnje, podržano 250 MSP-a	Kontinuirano 2027. – 2030.

5. ZAKLJUČCI I NAREDNI KORACI

Ovaj je dokument prezentirao argumente zbog čega je snažniji strateški razvoj poduzetničke kompetencije neophodan u skladu s pripremama za pristupanje Bosne i Hercegovine zajedničkom EU internom tržištu. Argumenti se također odnose i na interes BiH za stvaranjem poduzetnički kompetentnije radne snage. Prioriteti integracije poduzetničke kompetencije u obrazovne sustave u Bosni i Hercegovini predstavljeni u ovom dokumentu mogu biti smjernice nadležnim obrazovnim vlastima za poduzimanje sveobuhvatnih aktivnosti na povećanju kvalitete obrazovanja uvođenjem ključnih kompetencija u nastavu i učenje u formalnim obrazovnim sustavima i cjeloživotno učenje.

Aktivnosti povezane uz svaki od prioriteta su navedene fleksibilno, kao jedan od mogućih načina njihove realizacije.

Dokument daje kratkoročne, srednjoročne i dugoročne prioritete za integraciju poduzetničke ključne kompetencije kroz transponiranje ishoda učenja EU EnterComp okvira u nastavu i učenje. Budući da je integracija započela 2010. godine, postoji značajan broj primjera prakse i evidentan napredak, prioriteti su detaljno razrađeni..

Nedvojbena, integracija ključnih kompetencija predstavlja složen i dugoročan posao koji treba biti dobro planiran, te usmjeren na **jačanje kapaciteta i bližu suradnju svih uključenih u proces**, ponajprije nastavnika, pedagoških službi u školama i pedagoških savjetnika. Zbog toga je potrebno **dodatno osnažiti pedagoške zavode i školske pedagoge kao «tehnologe nastavnog procesa**, kako bi oni mogli koordinirati procesima, kroz obuke nastavnika i školskih timova, redovna praćenja i izvještavanja o napretku. U tom smislu nadležne obrazovne vlasti trebaju srednjoročno i dugoročno planirati dodatne materijalne i ljudske resurse.

U kratkoročnom razdoblju se predviđaju ključni koraci za razvoj ključnih kompetencija – razvoj modela, aktivnosti na podizanju svijesti i osnaživanju kapaciteta nadležnih obrazovnih vlasti da samoodrživo integriraju poduzetničke kompetencije u obrazovne sustave. Nadležne obrazovne vlasti i Ministarstvo civilnih poslova BiH trebaju iznaći model daljnje suradnje kako bi se aktivnosti koje generiraju razvoj ključnih kompetencija nastavile i po završetku projekata tehničke pomoći. To može biti kroz kreiranje efikasnog partnerstva politika ili drugog strukturiranog oblika suradnje nadležnih obrazovnih vlasti u praćenju i ocjeni ishoda poduzetih aktivnosti, razvoju daljnjih prioriteta i razmjeni dobrih praksi.

Bibliografija i reference

- [1] Europski okvir za poduzetničku kompetenciju (EntreComp), dostupan na <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eur-scientific-and-technical-research-reports/entrecomp-entrepreneurship-competence-framework>
- [2] EU Lisabonska strategija (2000.), dostupna na: http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm
- [3] EU Startegija 2020 – Strategija za pametan, održiv i inkluzivni rast (2010.), dostupna na <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLETE%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>
- [4] ET 2020 – Strateški okvir EU suradnje u obrazovanju i obuci (2010. – 2020.), dostuan na [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009XG0528\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009XG0528(01)&from=EN)
- [5] Europski referentni okvira ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje (2006), dostupan na <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962&from=EN>
- [6] EU Revidirani okvir ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje, dostupan na: <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/swd-recommendation-key-competences-lifelong-learning.pdf>
- [7] Akt o malom gospodarstvu, dostupan na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0394:FIN:en:PDF>
- [8] Novi program vještina (New Skills Agenda) (2016), dostupan na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016DC0381&from=EN>
- [9] EU okviru za praćenje politika strukovnog obrazovanja (Zaključci iz Rige), dostupni na: http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/policy/vocational-policy/doc/2015-riga-conclusions_en.pdf
- [10] Poticanje poduzetničkog razmišljanja kroz obrazovanje i učenje (2006) [10], dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEXwhat2006DC0033&from=HR>
- [11] Preispitivanje obrazovanja: Ulaganje u vještine za bolje socioekonomske ishode (2012), dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEXwhat2012DC0669>
- [12] Akcijski plan za poduzetništvo 2020 (2013.), dostupan na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEXbilje2012DC0795&from=EN>
- [13] Izvješće o mapiranju 10 ključnih kompetencija i životnih vještina u BiH, dostupan na: http://civitas.ba/download/Prirucnik_za_osnovnu_skolu.pdf
- [14] Zajednička jezgra nastavnih planova i programa, dostupna na: <https://aposo.gov.ba/hr/publikacije/zajednicka-jezgra-npp/>
- [15] Zajednička jezgra nastavnih planova i programa za kroskurikularno i međupredmetno područje, dostupna na <https://aposo.gov.ba/sadržaj/uploads/ZJNPP-Kroskurikularno.pdf>
- [16] Strategiju učenja o poduzetništvu u obrazovnim sustavima u BiH (2012–2015) s akcijsk. planom, dostupna na: http://www.mcp.gov.ba/org_jedinice/sektor_obrazovanje/dokumenti/strateski_doc/Archive.aspx?pageIndex=1&langTag=hr-HR
- [17] Programi za integraciju poduzetničke ključne kompetencije u formalno obrazovanje na ISCED razinama 2 i 3 sa smjernicama za primjenu programa i za razvoj školskih partnerstava, dostupni na: http://www.mcp.gov.ba/org_jedinice/sektor_obrazovanje/dokumenti/drugi_doc/default.aspx?id=9295&langTag=bs-BA
- [18] Materijali za obuku nastavnika o poduzetničkoj kompetenciji, dostupni na: http://www.mcp.gov.ba/org_jedinice/sektor_obrazovanje/dokumenti/drugi_doc/default.aspx?id=9294&langTag=bs-BA, i Vodič za trenere za obuku nastavnika o integraciji poduzetničke kompetencije, dostupan na:

http://www.mcp.gov.ba/org_jedinice/sektor_obrazovanje/dokumenti/drugi_doc/default.aspx?id=9291&langTag=bs-BA

[19] Strategija razvoja obrazovanja u Republici Srpskoj za razdoblje 2016. – 2021. godina, dostupna na: <http://www.old.atvbl.com/wp-content/uploads/2016/03/Prijedlog-strategije-razvoja-obrazovanja-RS-2016-2021-1.pdf>

[20] Anketa o radnoj snazi 2018., Agencija za statistiku BiH, dostupna na: http://www.bhas.ba/tematskibilteni/LAB_00_2018_Y1_0_HR.pdf

[21] Saopćenja Agencije za statistiku BiH o predškolskom, osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju, dostupna na: http://www.bhas.ba/saopstenja/2018/EDU_04_2017_Y2_0_BS.pdf

[22] EU TAIEX – Instrument za tehničku pomoć i razmjenu informacija, više na: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/tenders/taix_en

Privitak: Popis članova Fokus skupine

R.br.	Ime i prezime	Institucija
1.	Daria Duilović	Ministarstvo civilnih polsova BiH
3.	Aida Džaferović	Ministarstvo civilnih polsova BiH
4.	Marija Naletilić	Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje BiH
5.	Zorica Garača	Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske
6.	Đurđica Dabić	Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske
7.	Goran Zmijanac	Zavod za obrazovanje odraslih Republike Srpske
8.	Milovan Topolović	Republički pedagoški zavod Republike Srpske
9.	Đenana Gološ	Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke
10.	Slavoljub Bašić	Vlada Brčko distrikta BiH – Odjeljenje za obrazovanje
11.	Sead Pašić	Pedagoška institucija Brčko distrikta BiH
12.	Haris Omanović	Pedagoški zavod Unsko-sanskog kantona
13.	Edin Strukan	Pedagoški zavod Unsko-sanskog kantona
14.	Dijana Pejić	Ministarstvo obrazovanja, znanosti, kulture i športa Županije Posavske
15.	Josip Vojnić	Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona
16.	Zlatko Ibrišimović	Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona
17.	Aida Salkić	Pedagoški zavod Zeničko-dobojskog kantona
18.	Almir Sivro	Pedagoški zavod Zeničko-dobojskog kantona
19.	Hilzema Tabaković	Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Hercegovačko-neretvanskog kantona
20.	Boris Krešić	Zavod za školstvo Mostar
21.	Enisa Gološ	Pedagoški zavod Hercegovačko-neretvanskog kantona
22.	Amira Borovac	Ministarstvo za obrazovanje, mlade, nauku, kulturu i sport Bosansko-podrinjskog kantona Goražde
23.	Dika Makota	Pedagoški zavod Bosansko-podrinjskog kantona Goražde
24.	Lamija Husić	Ministarstvo obrazovanja, nauke i mladih Kantona Sarajevo
25.	Alija Grabovica	Pedagoški zavod Kantona Sarajevo
26.	Hatidža Jahić	Centar za poduzetništvo i menadžment znanja Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Sarajevu
27.	Haris Idriz	Gimnazija Mostar
28.	Zinajda Hrvat	Osnovna škola Georgi Stojkov Rakovski Banja Luka